

LESZEK PONIEWOZIK* – RZESZÓW

OBRAZ PARAFII MAŁOPOLSKICH W ŚWIELE *LIBER BENEFICIORUM* JANA DŁUGOSZA. LUKI I WYBRANE MOŻLIWOŚCI UZUPEŁNIENIA

Trudno o całkowitą pewność chcąc ustalić motywy jakimi kierował się Jan Długosz podejmując prace nad *Liber beneficiorum*¹. Wydaje się, że jednym z nich – wg autora najważniejszym – była troska o majątek beneficjów kościoła krakowskiego². Zdaniem S. Kurasia całość dzieła opracowanego przez Jana Długosza składała się pierwotnie z czterech części, z których jedna – niezachowana obecnie – obejmowała omówienie elementów uposażenia biskupa krakowskiego. Kolejne, zachowane części, poświęcone są: dochodom uzyskiwanym przez kapituły (katedralną i kolegiackie) oraz instytucji kościelnych spoza diecezji krakowskiej, uposażeniu parafii a wreszcie źródłom uposażenia klasztorów³.

Takie ujęcie problemu nie jest jedynym. Wydaje się bowiem, że inwentarz obejmujący omówienie dochodów biskupich powstał jako osobne przedsięwzięcie. Na taką ewentualność wskazuje znaczny odstęp chronologiczny, wynoszący ok. 30 lat, dzielący powstanie tego niezachowanego dzieła od znanych części *Liber beneficiorum*. Jak informował sam Jan Długosz inwentarz dóbr biskupich powstał w 1440 r., podczas gdy spis dóbr innych instytucji kościelnych na tere-

* Leszek Poniewozik – dr historii; wykładowca w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego; e-mail: plesio@wp.pl

¹ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* (dalej: DLB), wyd. A. Przeździecki, t. 1-3, Kraków 1863-1864.

² M.D. Kowalski, *Dzieje autografu katedralno-kolegiackiej części „Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis” Jana Długosza*, „Studia Źródłoznawcze”, 46 (2009), s. 87. S. Kuraś podkreśla praktyczny charakter tego źródła wynikający z zamysłu Jana Długosza, ale przejawiający się także w sposobie wykorzystywania *Liber beneficiorum* w wiekach późniejszych. Było to bowiem źródło informacji służące do uzasadniania roszczeń finansowych duchowieństwa diecezji krakowskiej (S. Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis. Studium nad powstaniem tzw. Liber beneficiorum Jana Długosza*, Warszawa 1966, s. 5).

³ Bardziej szczegółowy podział treści pomiędzy poszczególne zachowane części *Liber beneficiorum* przedstawił S. Kuraś – patrz *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 5.

nie diecezji krakowskiej zaczął sporządzać dopiero w roku 1470⁴. Różniły się także okoliczności powstania obu dzieł. Inwentarz dóbr biskupich wpisywał się bowiem w szersze zjawisko porządkowania przez Zbigniewa Oleśnickiego spraw gospodarczych diecezji w pierwszej części jego pontyfikatu⁵. Co więcej lektura XV-wiecznego żywotu Jana Długosza prowadzi do wniosku, że jego nieznan autor, opisując okoliczności powstania zarówno inwentarza dóbr biskupich jak zachowanej do dziś *Liber benefactorum*, traktował te dzieła odrębnie⁶. W tej sytuacji spis dóbr biskupich należałoby uznać za inspirację i wzorzec⁷ dla *Liber benefactorum* obejmującej wykaz uposażenia kapituł, parafii i klasztorów.

Z punktu widzenia niżej poczynionych rozważań najistotniejsze znaczenie ma część poświęcona dochodom kościołów parafialnych, spisana w latach 1474-

⁴DLB t. 1, s. 6. Proces powstawania *Liber benefactorum* był rozciągnięty w czasie i objął ostatnie dziesięciolecie życia Jana Długosza (Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 20). Można się jedynie domyślać, że prace nad spisem dochodów biskupich także wymagały zaangażowania nie tylko odpowiednich środków ale i dużej ilości czasu.

⁵Inwentarz ten powstał w zasadzie równocześnie z kopiażem nadań na rzecz biskupstwa (tzw. *Liber antiquus*) a co więcej dzieli z nim także zasadniczy układ treści (M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423-1455)*, Warszawa 2004, s. 18 – tam także szerzej na temat działań Zbigniewa Oleśnickiego poświęconych sprawom gospodarczym diecezji).

⁶Inwentarz dóbr biskupich został w tym żywocie przedstawiony jako zamknięta całość, a dopiero następnie autor biografii Jana Długosza przeszedł do omówienia wykazu dochodów prebend prałackich i kanonickich w katedrze krakowskiej oraz kościołach kolegiackich, jak również kościołów parafialnych. Z opisu wynika ponadto, że oba dzieła miały inny układ treści oraz służyły innym celom. Pierwsze z nich miało przede wszystkim charakter porządkowy polegający na zgromadzeniu w jednym kodeksie informacji o wszystkich dochodach i przywilejach biskupstwa krakowskiego, aby łatwiej można było ich strzec. Autor mocno podkreśla rozproszenie dokumentów poświadczających prawa i stan posiadania biskupstwa krakowskiego przed podjęciem pracy przez Jana Długosza a następnie równie mocno uwypukla praktyczny charakter dzieła stworzonego przez Długosza, charakteryzującego się kompletnością i przejrzystością układu. W przypadku zachowanej do dziś *Liber benefactorum* jako cel jej powstania autor żywotu podkreślał obronę praw do majątków kościelnych (*Vita Ioannis Dlugosch Senioris canonici Cracoviensis*, wyd. M. Brożek, Warszawa 1961, s. 32). Za zwrócenie mojej uwagi na ten fragment żywotu Jana Długosza, jak i całego zagadnienia odrębności inwentarza dóbr biskupich od *Liber benefactorum*, winien jestem podziękowania pani Profesor Marii Koczerskiej, która już w pracy poświęconej Zbigniewowi Oleśnickiemu wyraźnie oddzielała zaginiony inwentarz dóbr biskupich od znacznie późniejszej *Liber benefactorum* zachowanej do naszych czasów (Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki*, s. 17-18).

⁷Z powodu niezachowania spisu dóbr biskupich, nie sposób ustalić na ile znana nam dzisiaj *Liber benefactorum* przejęła wcześniejszy schemat opisu. Możliwe bowiem, że oba źródła różniły się pod tym względem. Z żywotu Jana Długosza wiadomo jedynie, że inwentarz dóbr biskupich zawierał zarówno informacje o dochodach jak przywilejach biskupstwa krakowskiego (*omnes fructus, immunitates, proventus et iura episcopatus*), które zebrane i ułożone przez Jana Długosza przybrały formę kodeksu z wyraźnie uwypuklonymi nagłówkami poszczególnych zagadnień (*Vita Ioannis Dlugosch*, s. 32). W tym miejscu jeszcze raz należy podkreślić zbieżność układu dzieła Jana Długosza z przechowywanym w Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej pod sygnaturą LP 2 kopiażem nadań na rzecz biskupstwa krakowskiego (*Privilegiorum Bullarum Variorumque Documentorum Limitum*, Liber Nr 2 – tzw. *Liber Antiquus*).

1480⁸. Fakt, że uposażenie parafii doczekało się opracowania w osobnej części, nie oznacza, że wyłącznie tam należy szukać informacji na temat dochodów kościołów parafialnych. Wynika to z dwóch przyczyn. Jedną jest konstrukcja *Liber beneficiorum*, drugą zaś niekompletność danych przedstawionych przez Jana Długosza⁹. Koncepcja dzieła została pomyślana w taki sposób, że opracowany uprzednio formularz¹⁰, był następnie uzupełniany przez Jana Długosza lub jego notariuszy w oparciu o dane uzyskane w terenie¹¹. W przypadku zeznań na temat świadczeń płynących od ludności wiejskiej czy miejskiej, duchowni udzielający informacji nie ograniczali się wyłącznie do wyszczególnienia dochodów omawianego beneficjum czy prebendy, ale informowali także o innych odbiorcach świadczeń. W tej sytuacji informacji na temat dochodów uzyskiwanych przez parafie można szukać także w tomach poświęconych uposażeniu kolegiat jak i klasztorów¹². Fakt że omawiane źródło nie jest kompletne powoduje, że poszukiwania takie nie tylko można, ale wręcz należy przeprowadzać. Niekompletność danych zawartych w *Liber beneficiorum* ma różny charakter. Z jednej strony mamy bowiem do czynienia z pomijaniem pojedynczych informacji w zachowanym opisie dochodów parafialnych, z drugiej zaś w wielu przypadkach brakuje jakichkolwiek informacji na temat uposażenia parafii. Skala zjawiska jest dość duża, bowiem według wyliczeń S. Kuraś, *Liber beneficiorum* pomija opis aż 27% miejscowości istniejących w drugiej połowie XV w. na terenie diecezji krakowskiej¹³.

Wspomniałem wyżej, że dzieło Jana Długosza zostało opracowane w oparciu o wcześniej ustalony formularz. W początkowej części zawierał on informacje identyfikacyjne. Należały do nich przede wszystkim nazwa miejscowości oraz jej status (miasto/wieś). W przypadku miejscowości posiadających własny kościół w dalszej kolejności pojawiały się informacje dotyczące świątyni: jej wezwanie i materiał z jakiego została wzniesiona, a czasem także dodatkowe dane na temat okoliczności jej powstania. Sporadycznie wymieniany był aktualny pleban¹⁴. W przypadku wsi nie posiadających własnego kościoła, dodatkową informacją identyfikacyjną było podanie jej przynależności parafialnej. W przypadku wszystkich miejscowości kolejnym elementem ułatwiającym identyfikację było podanie jej właściciela. Co ciekawe Jan Długosz w przypadku miejscowości parafialnych

⁸ Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 40.

⁹ Gwoli ścisłości należy zauważyć, że Jan Długosz nie był jedynym autorem omawianego dzieła. W rzeczywistości miał on szereg pomocników, którzy zbierali i porządkowali uzyskiwane informacje. Jednak fakt, że Jan Długosz był pomysłodawcą i twórcą koncepcji pracy usprawiedliwia w sporym stopniu uznawanie *Liber beneficiorum* za jego dzieło.

¹⁰ Być może był on uzupełniany w trakcie powstawania dzieła.

¹¹ Nie zawsze źródłem informacji musiał być posiadacz beneficjum. S. Kuraś przypuszcza, że np. w przypadku parafii dane pozyskiwano nie od plebanów a od archidiakonów, prepozytów, dziekanów lub oficjałów, którzy z natury rzeczy nie posiadali pełnej wiedzy na temat parafii (Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 44).

¹² Oczywiście także w przypadku kolegiat czy klasztorów informacji na temat ich dochodów można szukać w części poświęconej parafiom.

¹³ Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 50, tab.

¹⁴ Przykładem może być parafia w Chobrzeżanach. Jan Długosz zanotował, że jej zarządcą był niejaki Goworek (DLB t. 2, s. 350).

ograniczył się jedynie do określenia stosunków własnościowych opisywanych miejscowości, nie informując o tym, do kogo należało prawo patronatu miejscowej świątyni¹⁵. Wyjątki od tej swego rodzaju reguły czynił bardzo rzadko¹⁶. Co prawda prawo patronatu było w zasadzie związane z własnością miejscowości, w której stał kościół, jednak zdarzały się przypadki, w których właściciel miejscowości kościelnej był tylko jednym z dwóch lub więcej współpatronów¹⁷.

Po wzmiankach pozwalających zidentyfikować miejscowość następował wykaz płatników danin na rzecz instytucji kościelnych oraz odbiorców tych danin uzupełniony – niestety tylko w części przypadków – o ich szacunkową wartość. Z założenia osoba udzielająca informacji najpełniej znała płatników i dochody omawianego beneficjum lub prebendy. Wśród płatników formularz wymieniał przede wszystkim łany miejskie lub kmiece, ale także pola należące do przedmieszczan, zagrodników oraz sołtysa. Wymieniano także karczmy i młyny wraz z polami, jeśli takie posiadały. Najczęściej w końcowej części wymieniało grunty należące do folwarków właścicieli poszczególnych miejscowości. W przypadku każdego rodzaju płatnika podawano – jak już wyżej nadmieniałem – rodzaj uiszczanej opłaty. W przypadku miejscowości lub ich części, które stanowiły własność kościoła parafialnego w pierwszej kolejności źródło informowało o rencie feudalnej. Podawano nie tylko wartość należnego czynszu ale również płatności w naturze (kury, jaja, sery itp.) oraz wymiar należnej pańszczyzny. Takie sytuacje w przypadku kościołów parafialnych należały jednak do rzadkości, bowiem tylko sporadycznie w skład uposażenia świątyń parafialnych wchodziły miejscowości bądź ich części. W pozostałych przypadkach uposażenie kościoła składało się

¹⁵ Może to dziwić, bowiem Janowi Długoszowi jako duchownemu ta kategoria stosunków pomiędzy kościołem a właścicielem wsi wydawać by się mogła bliższa.

¹⁶ Przykładem może być kościół w Bodzentynie czy Rzezawie (DLB t. 2, s. 460 i 176). W obu wypadkach Autor bardzo mocno podkreślił przynależność zarówno miejscowości jak i kościoła parafialnego do dóbr biskupich w pierwszym przypadku (*Oppidum habensin se ecclesiam parochialem... cuius proprietas, collatio et totum dominium ad episcopum Cracoviensem pertinet*) i królewskich w drugim (*Villa habens ecclesiam parochialem... cuius serenissimus Poloniae rex est collator et haeres et patronus*). Takim wyjątkiem jest też przypadek parafii w Gościeradowie. Jednak i sytuacja w jakiej patron tej świątyni został przez Długosza wspomniany była szczególna. Chodziło mianowicie o przejęcie przez biskupa krakowskiego patronatu miejscowego kościoła w związku z zabójstwem plebana, jakiego dopuścił się właściciel wsi i dotychczasowy patron kościoła (DLB t. 3, s. 331). Przejęcie patronatu podyktowane było zatem nadzwyczajną sytuacją a co więcej, miało charakter czasowy, co poświadcza tekst wizytacji z 1592 r., gdzie patronem świątyni ponownie jest dziedzic wsi (*Compendium actorum visitationis exterioris ecclesiarum existentium* (dalej: Wizytacja 3272), Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, AV Cap. 65 (mikr. ABMK, nr 3272), k. 469-470). W innym przypadku Jan Długosz odnotował rozbudowaną grupę patronów kościoła w Czchowie, którymi byli król, Jan Melsztyński h. Leliwa, bp krakowski Jan Filipowski h. Szarza i Jakub z Druszkowa h. Nowina (DLB t. 2, s. 239). Być może w tym kryje się odpowiedź na pytanie dlaczego Jan Długosz opisał te i nieliczne inne przypadki. Zapewne ich specyfika czyniła je szczególnymi i przez to zainteresowały kronikarza.

¹⁷ Dla przykładu Jan Długosz odnotował rozbudowaną grupę patronów kościoła w Czchowie, którymi byli król, Jan Melsztyński h. Leliwa, bp krakowski Jan Filipowski h. Szarza i Jakub z Druszkowa h. Nowina (DLB t. 2, s. 239).

najczęściej ze świadczeń dziesięcinnych. W przypadku kmieci czy zagrodników najpowszechniej poświadczona przez Długosza jest dziesięcina snopowa lub snopowa wraz z konopną, rzadziej dziesięcina pieniężna. Jedynie w przypadku pól należących bezpośrednio do właścicieli wsi spotykamy się z dziesięciną swobodną¹⁸. Poza dziesięciną uiszczaną w różnych odmianach *Liber beneficiorum* Jana Długosza informuje także o płaceniu przez mieszkańców niektórych wsi mesznego, a rzadziej również innych danin w rodzaju kolędy czy stołowego. Końcowe uzupełnienie stanowiły informacje na temat takich elementów uposażenia jak pola i łąki posiadane przez parafię.

Jak wyżej wspomniałem, ułożony w ten sposób formularz był uzupełniany w oparciu o zeznania posiadaczy poszczególnych beneficjów. Trudno określić wiarygodność podawanych informacji. Co prawda *Liber beneficiorum* nie powstawała w celach fiskalnych, jednak nie da się wykluczyć, że w ten sposób mogła być – przynajmniej przez niektórych – postrzegana. Mogło to wpływać na np. zaniżanie szacunkowej wartości dochodów, jednak wątpliwości dotyczą nie tylko tego zagadnienia. Trudno zorientować się w dokładności danych dotyczących np. liczby łąnów czy wezwań kościołów parafialnych z czasów Jana Długosza. Księga beneficjów nie zawsze informuje o liczbie łąnów a jeśli już to czyni, nie sposób zorientować się czy podawana liczba odnosi się do wszystkich łąnów, czy tylko tych, które były wówczas uprawiane, z pominięciem tzw. łąnów pustych¹⁹. Podobnie rzecz ma się z wezwaniami kościołów. Prawie zawsze *Liber beneficiorum* odnotowuje tylko jedno wezwanie, podczas gdy lektura średniowiecznych dokumentów erekcyjnych i fundacyjnych pozwala się zorientować, że fundowane wówczas kościoły parafialne oddawano z reguły pod opiekę więcej niż jednego świętego. Najczęściej były to wezwania potrójne. Jednakże odnotowywanie tylko jednego wezwania było przypadłością nie tylko *Liber beneficiorum*. W przypadku późniejszych wizytacji czy innych źródeł tak kościelnych, jak świeckich regułą było podawanie tylko jednego patrocinium²⁰. Inny istotny mankament *Liber beneficiorum* wynika z przyjętych przez Jan Długosza założeń. Chodzi o niemożność ustalenia okręgów parafialnych. Zgodnie bowiem z tytułem dzieło miało dokumentować dochody poszczególnych instytucji kościelnych, a zatem w przypadku

¹⁸ W przypadku pól przejętych przez szlachtę np. od kmieci zdarzało się, że pozostawiano dotychczasowe obciążenia. Nie udało mi się znaleźć na kartach *Liber beneficiorum* takiej wzmianki, jednak w 1529 r. przypadki takie – acz nieliczne – pojawiały się. Przykładem może być pleban z wsi Tłuczań, który pobierał meszne od miejscowych kmieci a oprócz tego po 3 miary żyta i owsa z 4 pól folwarku szlacheckiego. Danina folwarczna nie została określona mianem mesznego, ale sposób uiszczania dość wyraźnie wskazuje na jej rodzaj. Na kartach *Liber retaxationum* z 1529 r. dodano ponadto, że pola folwarczne należały uprzednio do kmieci (*Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa (dalej LR 1529 1529), Wrocław 1968, s. 81). Najpewniej ten fakt wpłynął na utrzymanie dotychczasowego rodzaju opłaty.

¹⁹ W *Liber beneficiorum* bardzo rzadko wspomniano o łąkach pustych, najczęściej określanych jako *lanei deserti*.

²⁰ W przypadku wizytacji podawanie patrocinium było wymogiem, natomiast w przypadku innych źródeł bardzo często pomijano ten element. Co ciekawe nawet w przypadku dokumentów fundacyjnych zdarzało się, że wezwanie kościoła nie zostało wspomniane.

parafii, po scharakteryzowaniu miejscowości kościelnej, omówione zostały miejscowości świadczące na rzecz przedmiotowej parafii, a nie miejscowości podlegające opiece duszpasterskiej jej zarządcy. Nie pozwalało to na zorientowanie się jak wyglądał jej okręg parafialny, który nie był przecież zgodny z okręgiem uposażeniowym²¹. Świadomy tego faktu Jan Długosz w końcowej części opisu wymieniał wsie należące do parafii, jednak nie czynił tego zbyt często. Jedynym zatem sposobem na odtwarzanie okręgów parafialnych jest przeszukiwanie całej księgi stworzonej przez Jana Długosza w celu odnalezienia wszystkich wzmianek na temat wsi należących do poszczególnych parafii, przy czym nie ma i tak gwarancji, że takie przeszukiwanie pozwoli ustalić jak wyglądał okręg parafialny. Istnieje bowiem możliwość, że niektóre spośród miejscowości zostały całkowicie pominięte. Podsumowując ten wątek rozważań można stwierdzić, że niedostatki *Liber beneficiorum* dotyczą bądź niekompletności danych w zachowanych opisach, bądź też całkowitego braku opisów pewnej części miejscowości – w tym posiadających własny kościół parafialny – istniejących w drugiej połowie XV w. w diecezji krakowskiej. Dodatkową trudność stanowi to, że pominięcia występujące w *Liber beneficiorum* w różnym stopniu odnoszą się do poszczególnych rejonów diecezji krakowskiej. Największa ich liczba występuje w opisach parafii położonych na obrzeżach diecezji, głównie w jej wschodnich i południowych rejonach.

Osobnym problemem, którego tu szerzej nie poruszę, jest brak krytycznego wydania *Liber beneficiorum*. Jedyne dostępne wydanie dalece odbiega od współczesnych standardów stosowanych w przypadku wydawnictw źródłowych, a co gorsza jego lektura niejednokrotnie prowadzi do błędnych wniosków²².

Pomimo wskazanych powyżej niedostatków, *Liber beneficiorum* to niezwykle cenne źródło informacji na temat parafii końca XV w. w diecezji krakowskiej. Ujmując rzecz w punktach można stwierdzić, że dzieło Jana Długosza:

- pozwala poznać większość parafii należących do diecezji krakowskiej w drugiej połowie XV w.
- informuje o tym z jakiego materiału były wzniesione ówczesne kościoły parafialne
- podaje wezwania kościołów parafialnych

²¹ Czasami fakt ten wpływał na pojawianie się pomyłek w tekście *Liber beneficiorum*. Zdarzało się bowiem, że Jan Długosz lub któryś z jego notariuszy utożsamiał stosunki uposażeniowe (a czasem także własnościowe) z parafialnymi. W bardzo nielicznych przypadkach *Liber beneficiorum* informuje o istnieniu kościołów parafialnych w miejscowościach, w których świątyń takich nigdy nie było (Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 64).

²² Wymownym przykładem zniekształconego obrazu jaki rysuje się po lekturze wydanej drukiem wersji *Liber beneficiorum* jest cytowany przez S. Kurasia opis nieznaney w czasach Jana Długosza wsi o nazwie Karoe – patrz Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 9-10. Mimo niedociągnięć XIX-wiecznego wydania *Liber beneficiorum*, w przedstawionym artykule odwołuję się do tego wydawnictwa, jednak wszystkie przywołane przeze mnie informacje były porównywane z przechowywanym w Instytucie Historii KUL egzemplarzem dzieła Jana Długosza, skolacjonowanym z oryginałem. Jeszcze właściwszym postępowaniem byłoby sięgnięcie do rękopisu *Liber beneficiorum*, jednak wydaje się, że działanie takie – konieczne w przypadku próby całościowego ujęcia tytułowego zagadnienia – w częściowym ujęciu nie jest niezbędne.

- określa stosunki własnościowe, choć bez informacji na temat patrona parafii
- wymienia elementy składowe uposażenia poszczególnych parafii
- nierzadko określa szacunkowe wartości poszczególnych dochodów
- pozwala zorientować się w wielkości poszczególnych okręgów parafialnych

Szukając możliwości uzupełnienia wspomnianych wyżej braków występujących w *Liber beneficiorum* należy kolejno zająć się poszczególnymi zagadnieniami. Zmusza do tego także dostępna baza źródłowa. Specyfiką *Liber beneficiorum* jest bowiem jego niepowtarzalność. Brak zatem innego źródła, które umożliwiłoby poznanie wszystkich zagadnień, jakimi zajął się Jan Długosz. Stąd też uzupełnień dla poszczególnych problemów należy poszukiwać osobno.

Przed przystąpieniem do dalszych rozważań pragnę zaznaczyć, że prezentowany artykuł nie stanowi całościowego ujęcia zagadnienia. Takie zadanie – jakkolwiek bardzo potrzebne – wymagałoby znacznie szerszej formuły wypowiedzi. Jest to jedynie próba zasygnalizowania zagadnienia wraz z ograniczonym przedstawieniem możliwości poradzenia sobie z niedostatkami *Liber beneficiorum*.

Z tego też względu przedmiotem rozważań stała się tylko część dostępnych źródeł. Ich dobór wynikał z przyjętych założeń. Chodziło o ukazanie źródeł, które charakteryzują się całościowym ujęciem terenu dawnej diecezji krakowskiej, zaś dane w nich zawarte są porównywalne, a zatem wykazują w tym względzie podobieństwo do *Liber beneficiorum*. Jednak nawet takie zawężenie tytułowej problematyki wymagałoby formy znacznie szerszej niż prezentowana poniżej. Dlatego omawiając poszczególne zagadnienia nie będę zajmował się wszystkimi dostępnymi źródłami a jedynie reprezentatywnymi dla danego typu²³. Wyboru przedstawionych źródeł starałem się dokonać tak aby pozwalały na najbardziej pełne uzupełnienie danych zawartych w *Liber beneficiorum* a ponadto zawierały cechy charakterystyczne dla danego typu. Przy tak zarysowanym profilu poza kręgiem moich zainteresowań znalazła się cała gama niezwykle przydatnych skądinąd źródeł, dających wgląd w dzieje pojedynczych parafii²⁴. Również wykorzystana w pracy literatura przedmiotu, nie stanowi pełnego przeglądu prac poświęconych tytułowemu zagadnieniu. Ilustruje ona jedynie omawiane zagadnienia. Artykuł w przedstawionej formie stanowi zatem jedynie próbę częściowego ukazania możliwości uzupełnienia informacji zawartych w *Liber beneficiorum*.

²³ Swego rodzaju wyjątkiem od tego założenia jest charakterystyka wszystkich XVI-wiecznych rejestrów kontrybucyjnych od duchowieństwa (patrz niżej).

²⁴ Dotyczy to również źródeł takich jak akta oficjalatów, czynności biskupów krakowskich czy również akt sądów ziemskich przed którymi duchowni, choćby w charakterze świadków, wcale często stawali. Źródła te, jakkolwiek zawierają wiele wzmianek na temat parafii, nie mają charakteru przeglądowego. Z natury rzeczy rejestrowały sprawy zgodnie z chronologią ich rozpatrywania. Mają zatem charakter przypadkowy, a co za tym idzie nie stanowią celowego zestawienia informacji na temat wszystkich czy choćby wybranej wg jakichś konkretnych kryteriów części parafii. Mogą zatem okazać się niezwykle bogatym źródłem informacji dla historyka poszukującego wzmianek na temat poszczególnych parafii, pod warunkiem wszakże, że poszukiwane parafie stały się przedmiotem zainteresowania biskupa czy oficjała.

Liczba parafii w diecezji krakowskiej w czasach Jana Długosza

Próbując ustalić jaka w rzeczywistości była liczba parafii w czasach Jana Długosza warto zacząć od konfrontacji *Liber beneficiorum* z późniejszymi źródłami o charakterze przekrojowym. Najbliższy chronologicznie jest rejestr kontrybucyjny od duchowieństwa z 1513 r.²⁵ Źródło rejestruje parafie diecezji krakowskiej wymieniając je w ramach ówczesnych dekanatów. Przy każdej parafii odnotowano wartość taksy oraz kwotę uiszczoną na rzecz poborców w przypadku parafii, które ją rzeczywiście wpłaciły. Niestety wykaz z 1513 r. nie jest wolny od wad. Przede wszystkim źródło nie ujmuje parafii ze wschodniej części diecezji krakowskiej, tj. prepozytury kieleckiej oraz archidiakonatów sandomierskiego, zawichojskiego i lubelskiego. Nie mniej istotne jest to, że bazując na XIV-wiecznych wykazach dziesięcinnych, rejestr z 1513 r. ślepo powtarza dane z tego czasu, nie konfrontując ich z rzeczywistością początku XVI w. Problem ten dotyczy nie tylko taksy, która została ustalona dwa stulecia wcześniej i w przypadku zdecydowanej większości parafii od tego czasu nie uległa zmianie. Kłopot w tym, że rejestr niejednokrotnie przytacza nazwy parafii, które zostały odnotowane w XIV w., ale w początku wieku XVI parafiami już nie były. Co prawda dzieje się tak niezbyt często, jednak każdy taki przypadek rodzi konieczność żmudnej weryfikacji. Pewnym ułatwieniem jest to, że w przypadku parafii zanikłych, poborcy nie odnotowywali żadnych pobranych sum, jednak brak odnotowanej należności mógł wynikać także z innych przyczyn i „przytrafił się” również parafiom istniejącym.

Dokładnie te same problemy dotyczą kolejnego rejestru kontrybucji z 1527 r., a w trochę mniejszym stopniu także rejestru z 1539 r.²⁶ Ten drugi wyróżnia się jedynie tym, że obejmuje terytorium całej diecezji krakowskiej, również prepozyturę kielecką oraz archidiakonaty sandomierski, zawichojski i lubelski, które zostały pominięte w 1513 i 1527 r.

Pozytywną natomiast i wspólną cechą wspomnianych dotychczas rejestrów jest to, że choć pozwalają zweryfikować *Liber beneficiorum* tylko w pewnej części, a i to nie bez problemów, podają informacje niemal całkowicie pominięte przez Jan Długosza. Chodzi o dane dotyczące obsady osobowej parafii. Co ważne, wymienione wyżej rejestry zawierają adnotacje dotyczące płatności uiszczanych nie tylko przez plebanów – których sporadycznie wymieniał i Długosz – ale także niższy kler parafialny. W gronie tym znaleźli się np. wikariusze, altaryści, dzwonnicy czy organiści. Szczególnie istotne jest notowanie przez omawiane źródła także rektorów szkół, co pozwala zorientować się w liczebności tej grupy kleru diecezji krakowskiej w początkach XVI w. Informacje te zostały już częściowo

²⁵ Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie (dalej AKM), nr 1 (mikr. ABMK, nr 1045), *Regestrum contributionis per unum fertonem de marca argenti ad clerum anno Domini 1513 laudate ut sequitur*.

²⁶ AKM, nr 2 (mikr. ABMK, nr 1046), *Regestrum contributionis personalis vicariorum perpetuorum, mansionariorum, psalteristarum aliorumque omnium et singulorum presbiterorum tam cathedralis quam parochialium ecclesiarum Cracoviensium ac ceterorum decanatum a. 1527*; AKM, nr 4 (mikr. ABMK, nr 1047), *Regestrum contributionis duplae iuxta taxam antiquam episcopatus et omnium beneficiorum dioecesis Cracoviensis ad annum Domini 1539 in synodo Piotrcoviensis provinciali decretum*.

spożytkowane w badaniach historycznych²⁷, jednak wydaje się, że możliwości w tym zakresie są znacznie większe.

W przypadku rejestrów kontrybucyjnych od duchowieństwa uaktualnienie danych finansowych nastąpiło w 1529 r. Wtedy to powstała tzw. *Liber retaxationum*, tj. wykaz beneficjów należących do diecezji krakowskiej sporządzony w celu ustalenia ich dochodowości. Księga powstała przede wszystkim w celach fiskalnych, jednak znalazł się w niej także zaktualizowany wykaz parafii. Pominięcia były – w stosunku do stanu z pierwszej połowy XVI w. – nieliczne a dodatkowo *Liber retaxationum* można skonfrontować z późniejszymi spisami kontrybucyjnymi od duchowieństwa z 1561 i 1577 r.²⁸ Wspólnie wykazy z lat 1513, 1527, 1539, 1529, 1561 i 1577 dają kompletny i wiarygodny obraz sieci parafialnej z XVI w. Niestety ujmują one nie tylko parafie istniejące w czasach Jana Długosza ale także powstałe później. Jednakże stosunkowo obfita baza źródłowa jaka zachowała się dla XVI w., daje duże możliwości wychycenia takich przypadków.

Spośród XVI-wiecznych źródeł pozwalających zweryfikować liczbę parafii w diecezji krakowskiej, na uwagę zasługują także wizytacje oraz rejestry poborowe. Z tego stulecia zachowały się dwie wizytacje: jedna przeprowadzona na polecenie bpa Padniewskiego (1565-1570) i druga, z rozporządzenia Jerzego Radziwiłła (1595-1598 i późniejsze uzupełnienia). Niestety wizytacja bpa Filipa Padniewskiego opisuje tylko część diecezji krakowskiej, obejmującą mniej niż połowę jej ówczesnego terytorium²⁹. W tej sytuacji może służyć jako materiał weryfikacyjny potwierdzający funkcjonowanie jedynie części parafii diecezji krakowskiej. Znacznie pełniejszym wykazem kościołów parafialnych jest późniejsza wizytacja zlecona przez kardynała Jerzego Radziwiłła, a przeprowadzona w latach 1592-1598³⁰.

²⁷ E. Wiśniowski, *Liczebność duchowieństwa diecezjalnego na ziemiach polskich w pierwszej połowie XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 16 (1968) z. 2, s. 43-77; tenże, *Materiały do stanu liczebnego duchowieństwa i służby kościelnej w diecezji krakowskiej w pierwszej połowie XVI w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 18 (1969) s. 189-288.

²⁸ Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej (dalej: AKKK), nr 5 (mikr. ABMK nr 1553), [*Regestrum contributionis*] a. 1561; AKKK, nr 64 (mikr. ABMK nr 1554), [*Regestrum contributionis*] a. 1577.

²⁹ Jak przypuszcza ks. T. Glemma wizytacja – wbrew założeniom – nie objęła całego terytorium diecezji (T. Glemma, *Wizytacje diecezji krakowskiej z lat 1510-1570*, „Nasza Przyszłość”, 1 (1946) s. 65). Dodatkowo wydaje się, że przynajmniej część akt wizytacyjnych zaginęła. Nastąpiło to jeszcze w XVI w., bowiem luźne fascykuly wizytacji zostały zszyte za czasów bpa Bernarda Maciejowskiego a zatem w pierwszych latach XVII stulecia (tamże, s. 60 – tam też autor wymienia opisane i pominięte dekanaty diecezji krakowskiej, zaś na s. 70-80 podaje pełną listę opisanych w wizytacji kościołów).

³⁰ Kardynał Jerzy Radziwiłł osobiście odwiedził jedynie klasztory i co znaczniejsze kościoły diecezji, lustrację kościołów parafialnych zlecając niższemu duchownym – patrz *Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599 roku przeprowadzonej z polecenia kardynała Jerzego Radziwiłła*, wyd. C. Skowron, cz. 1, Lublin 1965, s. VII. W artykule wielokrotnie odwołuję się do tekstu wizytacji zleconej przez kardynała Jerzego Radziwiłła. Prawie zawsze posługuję się odniesieniami do kompendium wizytacji (Wizytacja 3272), czyli skróconej jej wersji powstałej już po sporządzeniu właściwych protokołów wizytacyjnych poszczególnych jednostek administracyjnych diecezji. Je-

Obejmuje ona zdecydowaną większość parafii diecezji krakowskiej. Wizytatorzy wyznaczeni przez bpa Jerzego Radziwiłła pominęli jedynie dwa wschodnie archidiaconaty – sandomierski i lubelski. Na szczęście uzupełnień dokonano dość szybko, bo za czasów dwóch następujących biskupów krakowskich: Bernarda Maciejowskiego (archidiaconat sandomierski w 1604 r.) i Piotra Tylickiego (archidiaconat lubelski w 1611 r.). Tak uzupełniona wizytacja radziwiłłowska odnotowuje wszystkie parafie funkcjonujące w końcu XVI w.³¹ w diecezji krakowskiej. Pominięcia opisu parafii są tu nieliczne i wynikają najczęściej z przejęcia kościoła przez innowierców.

Pomocniczo w odtwarzaniu sieci parafialnej można także wykorzystać rejestry poborowe. Niestety jedynie niewielka część najstarszych rejestrów poborowych dotyczących Małopolski została wydana drukiem. Nie jest to jednak jedyna, ani nawet najważniejsza niedogodność związana z tymi źródłami. Podstawowe znaczenie ma tutaj kwestia niekompletności danych oraz ich wiarygodności. Należy bowiem pamiętać, że choć w rejestrach za podstawową jednostkę administracyjną przyjmowano parafię, to jednak celem ich sporządzania nie było dokumentowanie ich liczby. Posługiwanie się w rejestrach schematem parafialnym przez królewskich poborców podatkowych wynikało z braku w polskim systemie administracyjnym niższych od powiatu jednostek organizacyjnych. W tej sytuacji wykorzystanie kościelnego podziału parafialnego stawało się swego rodzaju koniecznością. Należy jednak pamiętać, że poborcy królewscy wykorzystywali ten podział do własnych celów, wśród których dążenie do pełnej zgodności z rzeczywistością nie należało do najważniejszych. W największym stopniu problem ten daje się odczuć przy ustalaniu okręgów parafialnych (o tym niżej), jednak także przy próbach odtwarzania liczby parafii możliwe są pomyłki wynikające z niedostatecznej rzetelności źródła. Znane są bowiem przypadki pomijania istniejących parafii, bądź odnotowywania istnienia kościołów parafialnych w miejscowościach, w których takich świątyń w rzeczywistości nie było³². Zgodnie z przyjętymi we wstępie założeniami, przy okazji tego opracowania posługiwałem się rejestrami poborowymi dla województwa krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego wydanymi drukiem przez A. Pawińskiego³³, które dobrze

dynie w koniecznych przypadkach odwołuję się do pełnych protokołów tej wizytacji. Taki sposób postępowania podyktowany jest względami praktycznymi. Kompendium zawiera wszystkie istotne, z punktu widzenia niniejszych rozważań, informacje a z racji połączenia w jedną księgę jest wygodniejsze w korzystaniu. Ponadto należy koniecznie pamiętać, że protokoły z wizytacji odbytej na polecenie kard. J. Radziwiłła nie zawierają opisu wschodnich rejonów diecezji tj. archidiaconatów sandomierskiego i lubelskiego. Tereny te zostały zwizytowane nieco później, bo w 1604 (archidiaconat sandomierski) i 1611 r. (archidiaconat lubelski). Skróty tych protokołów wizytacyjnych zostały dołączone do kompendium przez co powstał całościowy obraz diecezji krakowskiej.

³¹ W przypadku wspomnianych wyżej wschodnich rejonów diecezji wizytacja oddaje stan z początku wieku XVII.

³² K. Chłapowski, *Kościół murowany i drewniany w województwie kaliskim w drugiej połowie XVI wieku* – Referat z konferencji naukowej *Województwo kaliskie w XVI wieku*, Kalisz 29-30 IX 2011 r., <http://www.wbc.poznan.pl/Content/203953/index.pdf> (dostęp: 9.03.2017).

³³ A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym* (dalej: *ŻD* 14), t. 3, w: *Źródła Dziejowe*, t. 14, Warszawa 1886.

pokazują w jakim stopniu świeckie rejestry poborowe nadają się do weryfikacji danych zawartych w *Liber beneficiorum*. Należy jednak pamiętać, że wspomniane wydawnictwo zawiera dość liczne błędy i odstępstwa od oryginałów³⁴. Tak więc w przypadku podejmowania prób weryfikacji liczby parafii konieczne jest wykorzystanie także innych rejestrów poborowych³⁵ a w przypadku rejestrów wydanych przez A. Pawińskiego porównanie ich z oryginałami.

Oprócz przedstawionych wyżej źródeł chronologicznie późniejszych od *Liber beneficiorum*, możliwość zweryfikowania liczby parafii istniejących w diecezji krakowskiej za czasów Jana Długosza umożliwiają także źródła XIV-wieczne. Jest to istotne przynajmniej w dwóch przypadkach. Pierwszym jest pominięcie jakiejś parafii przez Jana Długosza. Potwierdzone funkcjonowanie takiej parafii zarówno w źródłach późniejszych, jak i wcześniejszych pozwala przypuszczać, że z nieznanых powodów została ona pominięta przez autora *Liber beneficiorum*. Innym przypadkiem jest sytuacja, w której parafia wymieniona przez Jana Długosza nie występuje w źródłach XVI-wiecznych. Tu również weryfikacja w oparciu o źródła wcześniejsze wielokrotnie pozwala wyjaśnić sytuację. Odnotowanie istnienia takiej parafii w okresie poprzedzającym powstanie *Liber beneficiorum* będzie prowadziło do wniosku, że zanikła ona niedługo po czasach Długoszowych, natomiast jej brak w źródłach wcześniejszych może oznaczać bądź pomyłkę Jana Długosza (szczególnie prawdopodobną jeśli źródła późniejsze odnotowują istnienie np. kaplicy), bądź jedynie przejściowe funkcjonowanie parafii. Do źródeł wcześniejszych, pozwalających na weryfikację danych Długoszowych w skali całej diecezji, należą niewątpliwie papieskie źródła o charakterze fiskalnym. Chodzi o XIV-wieczne wykazy świętopietrza z lat 1328-1358 i 1373-1374 (z licznymi lukami w latach 30) oraz rejestry płatników dziesięciny papieskiej z lat 1326-1327 oraz 1350/1351 i 1354-1355. Są to źródła względnie kompletne i w weryfikacji istnienia parafii szczególnie przydatne.

Uposażenie parafii w diecezji krakowskiej w czasach Jana Długosza

Zajmując się uposażeniem parafii funkcjonujących w diecezji krakowskiej w 2. połowie XV w. spotykamy największe trudności wynikające z niekompletności danych zawartych w *Liber beneficiorum* Jana Długosza. Autor co prawda podaje elementy składowe dochodów plebańskich, jednak robi to w sposób niekonsekwentny. Obok parafii, w przypadku których można poznać poszczególne

³⁴ S. Wojciechowski, *Źródła pisane, w: Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. W. Pałuckiego, Warszawa 1966, s. 14; K. Chłapowski, *Źródła pisane, w: Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. W. Pałuckiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1993, s. 13.

³⁵ Dobrym wprowadzeniem w problematykę XVI-wiecznych świeckich rejestrów poborowych z terenu Małopolski jest lektura podrozdziałów poświęconych źródłom pisanim w komentarzach do map województwa lubelskiego, sandomierskiego i krakowskiego w drugiej połowie XVI w. – patrz Wojciechowski, *Źródła pisane. Województwo lubelskie*, s. 14; Chłapowski, *Źródła pisane, Województwo sandomierskie*, s. 13-14; K. Chłapowski, *Źródła pisane, w: Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 2008, s. 12-13.

składowe uposażenia, czasem nawet z szacunkową ich wartością, trafiają się parafie, dla których fragment opisu poświęcony uposażeniu jest pustym formularzem. Kłopotliwe – szczególnie w przypadku korzystania z jedyne go dotychczas wydania *Liber beneficiorum* – są opisy parafii, w odniesieniu do których omówiona została jedynie część uposażenia, podczas gdy pozostałe elementy składowe dochodu plebańskiego zostały pominięte milczeniem. Brak jakiegokolwiek informacji o zachowaniu jedynie pustego formularza prowadzi do uznawania przez wielu korzystających z wydania źródłowego istnienia opisywanych źródeł dochodu, choć bez podania ich wartości. Wskazane zagadnienia nie stanowią zasadniczego przedmiotu moich rozważań, jednak ich zasygnalizowanie wydaje się konieczne.

Szukanie możliwości uzupełnienia danych dotyczących świadczeń na rzecz parafii zawartych w *Liber beneficiorum* nie jest sprawą łatwą. Najbliższe chronologicznie źródło przekrojowe podające informacje na temat dochodów parafii diecezji krakowskiej to wspomniane już wyżej rejestry kontrybucyjne od duchowieństwa z XVI w. Niestety dwa najwcześniejsze z 1513 i 1527 r. są w tej materii niemal zupełnie bezużyteczne, podobnie jak wykaz z 1539 r. Spisy te podają bowiem tylko wartość taks poszczególnych beneficjów ustaloną jeszcze w XIV w. Co ciekawe taksy beneficjów diecezji krakowskiej były – przynajmniej w części – znane Janowi Długoszowi. Świadczy o tym opis kapituły katedralnej oraz prałatur w kolegiacie sandomierskiej i wiślickiej, gdzie zanotował on nie tylko dochody poszczególnych prebend, ale podał także ich taksy³⁶. W przypadku parafii Jan Długosz taks nie odnotowywał. Nie ma to jednak większego znaczenia, bowiem i tak w czasach Długosza – jak i tym bardziej w pierwszej połowie XVI w. – ich związek z rzeczywistą dochodowością beneficjów był znikomy³⁷. W tej sytuacji w zasadzie nie istnieje możliwość weryfikacji podanych przez Jana Długosza informacji na temat dochodów parafii w oparciu o te wykazy. Jak wspomniałem rejestry te bazują na taksach ustalonych jeszcze w XIV w. Warto zatem w tym miejscu przypomnieć, że zachowały się rejestry poboru dziesięciny papieskiej z wieku XIV bazujące na tych właśnie taksach. Znane są wykazy dziesięcinnie pochodzące z lat 1326, 1327, 1350/1351, 1354 i 1355. Znaczny odstęp czasowy powoduje, że są one mało przydatne do weryfikowania danych przekazanych przez Jana Długosza. W zasadzie mogą posłużyć – podobnie jak rejestry kontrybucyjne z lat 1513, 1527 i 1539 oraz wspomniane nieco niżej wykazy z 1561 i 1577 r. – wyłącznie do wyrobienia sobie zdania na temat ogólnej zamożności poszczególnych parafii na tle innych.

Znacznie większe możliwości stwarza analiza rejestru z 1529 r. Powstał on jako realizacja wcześniejszych postanowień synodalnych, jednak nie bez znaczenia były także naciski wywierane na duchowieństwo ze strony szlachty. Re-

³⁶ Oprócz wspomnianych wyżej Jan Długosz podaje taksty jeszcze tylko dla scholasterii skalbierskiej, kustodii św. Michała na Wawelu oraz prepozytury tarnowskiej – patrz Kowalski, *Dzieje autografu*, s. 86.

³⁷ Według M.D. Kowalskiego w przypadku prałatur i kanonii kapituły katedralnej w Krakowie w czasach Jana Długosza taksy odpowiadały ok. 1/3 wartości rzeczywistych dochodów – patrz M.D. Kowalski, *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Kraków 2000, s. 158.

jestr miał na celu urealnienie taks beneficjów kościelnych diecezji krakowskiej³⁸. W oparciu o oszacowane wówczas na nowo uposażenie beneficjów kościelnych ustalano aktualne taksy potrzebne do określenia należności podatkowych. Nowo ustalone taksy pojawiły się także w rejestrach poborowych z 1561 i 1577 r., jednak różnica pomiędzy późniejszymi wykazami a księgą sporządzoną w 1529 r. polega na tym, że rejestry z lat 1561 i 1577 notują wyłącznie uaktualnione taksy, podczas gdy tzw. *Liber retaxationum* wymienia także źródła oraz rodzaje dochodów uzyskiwanych przez duchowieństwo. Pod tym względem upodabnia się nieco do *Liber beneficiorum*, jednak opis płatników oraz rodzajów płatności nie jest tak szczegółowy jak w przypadku wykazu sporządzonego przez Jana Długosza. Księga retaksacji z 1529 r. ogranicza się do ogólnego określenia rodzaju płatnika (miejscowość lub jej część bez podania liczby łąnów) oraz określenia rodzaju daniny (dziesięcina snopowa, dziesięcina pieniężna, czynsz, meszne, stołowe, kolęda itd). Na końcu podana jest wartość daniny. Opis zawiera podsumowanie, w którym podano zsumowaną wartość dochodu uzyskiwanego przez właściciela beneficjum. Niestety źródło nie informuje o świadczeniach uiszczanych w ramach renty feudalnej, jak też pomija wiadomości na temat posiadanych przez plebanów pól, łąk, ogrodów i innych nadań z dziedziny nieruchomości. Jest to zatem źródło, które ze względu na liczbę przekazywanych informacji oraz fakt powstania niespełna sześćdziesiąt lat po *Liber beneficiorum* w największym stopniu nadaje się do weryfikacji danych dotyczących uposażenia przekazanych przez Jana Długosza.

Nieco gorzej sytuacja przedstawia się w przypadku najstarszych wizytacji. Przy okazji omawiania możliwości weryfikowania liczby parafii z czasów Jana Długosza, wspomniałem o licznych pominięciach parafii w wizytacji bpa Padniewskiego. W przypadku informacji dotyczących uposażenia parafii problem pominięć jest znacznie poważniejszy niż w odniesieniu do prób odtworzenia liczby kościołów parafialnych. Czasy pontyfikatu bpa Padniewskiego przypadły na okres znaczących postępów reformacji w Polsce. Także w kierowanej przez niego diecezji krakowskiej protestanci przejmowali liczne kościoły, które w związku z tym nie zostały w wizytacji w pełni opisane. Najczęściej poza odnotowaniem nazwy miejscowości parafialnej następowała krótka wzmianka o przejściu kościoła wraz z jego dochodami przez heretyckiego dziedzica. Utracone dochody nie były bliżej określone. W przypadku parafii, które zostały w pełni opisane³⁹ fragmenty dotyczące uposażenia są najczęściej lakoniczne. Wizytatorzy ograniczali się do podania nazwy miejscowości, z której danina była pobierana wraz z określeniem płatnika (łany kmiece, folwark itp.) oraz określeniem rodzaju dochodu (dziesięcina snopowa, meszne itp.). W przypadku łąnów kmiecych najczęściej nie poda-

³⁸ H. Karbownik, *Libri retaxationum a libri beneficiorum w systemie skarbowości kościelnej w Polsce w XV i XVI wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 22 (1970) z. 1, s. 220; LR 1529, s. VI.

³⁹ Wykaz wszystkich zwizytowanych kościołów (nie tylko parafialnych) podaje w aneksie do swojego artykułu Glemma, *Wizytacje diecezji krakowskiej*, s. 70-80.

wano ich liczby. Brak również szacunkowej sumy dochodu⁴⁰. Tak więc luki oraz lakoniczność informacji dotyczących uposażenia, powodują, że wizytacja ta tylko w części umożliwia uzupełnienie lub sprawdzenie danych przekazanych przez Jana Długosza. Lepiej jest w przypadku wizytacji zarządzanej przez kardynała Jerzego Radziwiłła wraz z jej nieco późniejszymi uzupełnieniami. Przede wszystkim wizytacja ta jest nieporównanie pełniejsza niż wizytacja odbyta za czasów bpa Padniewskiego. Daje ona obraz wszystkich ówczesnie funkcjonujących parafii katolickich w diecezji krakowskiej. Oznacza to jednocześnie, że wszystkie parafie pozostające w rękach innowierców nie zostały scharakteryzowane pod względem uposażenia. W takich przypadkach – podobnie jak w przypadku wizytacji bpa Padniewskiego – poza suchą informacją o przejęciu dochodów przez dziedzica nie określano bardziej szczegółowo elementów utraconego uposażenia. Niestety także w przypadku parafii nie przejętych przez innowierców informacje dotyczące uposażenia są dość ogólnikowe. Wizytatorzy najczęściej ograniczali się do podania podstawowych danych, tj. nazwy miejscowości, z których pleban pobierał daniny, określenia płatnika oraz rodzaju świadczenia (dziesięcina snopowa, meszne itp.). Brakowało liczby łanów czy wartości uzyskiwanych danin określonej w pieniądzu. Odnotowywano natomiast uposażenie w ziemi poszczególnych parafii. Widać też dość istotne różnice w szczegółowości danych pomiędzy poszczególnymi wizytowanymi rejonami, co doskonale ilustruje jak bardzo indywidualnie podchodzili poszczególni wizytatorzy do biskupich wytycznych⁴¹.

Wizytacje późniejsze niż XVI-wieczne, w kwestii weryfikacji uposażenia parafii z czasów Jana Długosza należy traktować jedynie pomocniczo. Najczęściej ukazują one stan posiadania parafii zanotowany już wcześniej w wizytacji „radziwiłłowskiej” powiększony o nowo nabyte elementy. Tu warto zauważyć, że upływ czasu wpływał na zmiany w dochodach parafii. Dochodziły nowe elementy uposażenia, zaś wcześniej uzyskane mogły ulegać zmianie.

Informacje na temat dochodów plebańskich jakie przekazują omawiane powyżej źródła – zarówno kontrybucyjne jak i wizytacje – nie zawsze są ściśle porównywalne. Przykładem niech będzie parafia miejska w Pilźnie, której pleban według *Liber retaxationum* z 1529 r. miał otrzymywać dziesięcinę snopową z folwarków w Strzegocicach i Lipinach oraz z pól wójtowskich w Pilźnie, dziesięcinę

⁴⁰ Zdarzały się jednak wyjątki i tak w przypadku parafii Cerekiew wizytator zanotował, że dochód plebana wynosił mniej więcej 100 grz. a pochodził z dziesięcin i pól należących do kościoła (Depozyt Archiwum Kapitulnego w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, nr 1, sygn. ABMK M-054 (dalej Wizytacja M-054), k. 203v/472), *Liber Visitationis Ecclesiarum in Ciuitate ac Diaecesy Cracouien[si] ex[iste]ntium Autoritate Ill[ust]r[iss]i[m]i ac R[everendiss]i[m]i Domini D[omi]n[us] Philippi Padniewskj Dei Gratia Episcopi Cracouien[si]*.

⁴¹ Dla przykładu, w przypadku parafii w Probołowicach (dekanat Sokolina w prepozyturze wiślickiej) wizytator zanotował, że pleban pobierał m.in. dziesięciny z 5 łanów kmiecych, folwarku szlacheckiego oraz pól karczemych i zagrodniczych w Probołowicach oraz z większości pól w Miernowie, natomiast pleban parafii w Prandocinie (dekanat Skała w archidiaconacie krakowskim) otrzymywał m.in. dziesięciny z Prandocina, Kaczyc, Moniakowic i Januszowic przy czym wizytator nie uznał za stosowne poinformować czy danina pochodziła z łanów kmiecych, folwarków szlacheckich czy innego rodzaju pól (Wizytacja 3272, k. 217^v-218 i 315^v).

pieniężną z pól sołtysich we wsiach Słotowa, Bielowy i Kozia Wola, meszne od przedmieszczan z Pilźna oraz kmieci z wsi Słotowa i Bielowy oraz klerykaturę od mieszczan w Pilźnie⁴². Wizytator odwiedzający parafię w 1595 r. potwierdził, że pleban pobierał dziesięciny snopowe z pól należących do folwarku królewskiego w Strzegocicach, z pól wójtostwa w Pilźnie oraz folwarku w Lipinach (tu odnotowano, że dziesięcina nie była uiszczana) oraz meszne, przy czym nie odnotowano, które wsie należące do parafii oddawały tę daninę. Zabrakło wzmianki o dziesięcinach pieniężnych z pól sołtysich w trzech wsiach, natomiast znalazła się informacja o tym, że pleban posiadał własny folwark z ogrodem, do którego należał 1 łan. Ponadto przy kościele znajdowały się dwa domy należące do plebana i wikariuszy⁴³. Przykład ten dobrze ukazuje różnice opisu uposażenia pomiędzy *Liber retaxationum* a wizytacjami, wynikające z odmienności celów, dla jakich źródła te powstawały. Jednocześnie pokazuje, że Długoszowa *Liber beneficiorum* w znaczącej części przypadków łączyła w sobie elementy wizytacji i księgi dochodów.

Elementem który ściśle łączył się z uposażeniem parafii była liczba łąnów w poszczególnych miejscowościach opisywanych przez Jana Długosza. Z racji tego, że uposażenie parafii w dużej części opierało się na dziesięcinach i mesznie, liczba łąnów miała decydujące znaczenie dla uzyskiwanych dochodów z tych danin. W przypadku *Liber beneficiorum* problemem jest nie tylko częste pomijanie przez Jana Długosza liczby łąnów ale także trudność w określeniu czy w przypadkach gdy liczba łąnów została określona, obejmuje ona wyłącznie łąny zagospodarowane, czy ogólną ich liczbę wraz z polami opustoszałymi. Co prawda Jan Długosz czasem wspomina o łąnach opuszczonych, jednak liczba takich wzmianek jest bardzo mała co rodzi wątpliwości, czy przypadkiem informacje na ten temat nie były pomijane, bądź też podawana w *Liber beneficiorum* liczba łąnów zawiera także łąny opustoszałe a zabrakło jedynie wyraźnego podkreślenia tego faktu. Weryfikacja danych na temat liczby łąnów – w tym łąnów opuszczonych – pozornie wydaje się łatwa. Istnieją bowiem stosunkowo liczne XVI-wieczne rejestry poborowe, czyli spisy podatków nadzwyczajnych uchwalanych na cele wojskowe. Odnotowywano w nich co prawda liczbę łąnów, jednak już jakiś czas temu zwrócono uwagę na możliwość zaniżania ich liczby. Wynikało to z dwóch powiązanych ze sobą powodów. Pierwszy miał charakter ekonomiczny – pomniejszenie liczby łąnów dawało korzyść w postaci niższego podatku. Drugi wynikał ze sposobu pozyskiwania informacji na temat liczby łąnów. Dane takie uzyskiwano od właścicieli miast i wsi, którzy z oczywistych względów byli zainteresowani płaceniem jak najniższych sum⁴⁴. Co więcej, trudno określić zarówno częstotliwość jak i skalę tego zjawiska. K. Chłapowski sygnalizował, że zaniżanie liczby łąnów kmiecych było procederem częstym⁴⁵, choć z pewnością zdarzały

⁴² LR 1529, s. 66-67.

⁴³ Wizytacja 3272, k. 3.

⁴⁴ Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 51-52; Chłapowski, *Źródła pisane*, w: *Województwo krakowskie*, s. 12.

⁴⁵ Chłapowski, *Źródła pisane*, *Województwo krakowskie*, s. 12.

się także deklaracje zgodne z rzeczywistością⁴⁶. Niestety nie wiadomo, w którym konkretnym przypadku rejestry odnotowują liczby rzeczywiste a kiedy zaniżone. Nie wiadomo także jak bardzo pomniejszono liczbę łąnów. Wydaje się, że nawet szczegółowe porównanie danych płynących ze wszystkich rejestrów poborowych nie dałoby pożądaných rezultatów. Trudno bowiem ustalić, która z podawanych przez różne rejestry liczb łąnów odpowiadała rzeczywistości⁴⁷. Ponadto trzeba pamiętać, że dane tam zawarte mogły być bezkrytycznie powtarzane. Podobnie bowiem jak w przypadku rejestrów kościelnych, także rejestry „świeckie” często powstawały w oparciu o wykazy wcześniejsze⁴⁸.

Teoretycznie w przypadku miejscowości uiszczających na rzecz własnego plebana meszne powinna istnieć możliwość zorientowania się w liczbie łąnów. Dzieje się tak dlatego, że najczęściej danina ta była uiszczana w wysokości 1 miary żyta i takiej samej ilości owsa z łąnu. Potwierdza to nawet dość pobieżna

⁴⁶ Przykładem może być miejscowość Skrzyszów pod Tarnowem. Wieś stanowiła własność wikariuszy kolegiaty tarnowskiej. Rejestr poborowy z 1581 r. informuje, że we wsi były 33 łąny kmiece (ŻD 14, s. 264). Późniejszy o 8 lat zapis pochodzący z inwentarza kolegiaty podaje w zasadzie taką samą liczbę łąnów (Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, Akta Kapituły Kolegiackiej w Tarnowie, sygn. KKol I.3., sygn. ABMK 3994, s. 89, *Compendium privilegiorum, fundationum, erectionum, inscriptionum ac aliorum documentorum inventariorum et obligationum Venerabilis Ecclesiae Collegiatae Tarnoviensis concernentiis, per Rev. olim Andream Kijowski vicarium supra-dictae Ecclesiae de veris originalibus authenticis documentis collectum... 1763, 3° mensis Maji.*). O ile w przypadku rejestru z 1581 r. można mieć wątpliwości co do rzetelności zawartych w nim danych, które wynikają ze wskazanych wyżej korzyści finansowych jakie pociągało za sobą zaniżanie liczby łąnów, o tyle wydaje się, że wątpliwości takie nie dotyczą inwentarza, który powstał na wewnętrzne potrzeby kolegiaty. Nie widać bowiem jakichkolwiek korzyści jakie miałyby wynikać dla kolegium wikariuszy z zaniżenia liczby łąnów kmiecych. Wiarygodność źródła powiększa szczegółowość zapisu, który uwzględnia nie tylko pełne łąny ale informuje także o istnieniu dalszych 4 przętów ról kmiecych oraz pól określonych jako przykopane a z których kmiecie nie uiszczali jeszcze opłat. Można zatem stwierdzić, że w przypadku Skrzyszowa liczba łąnów kmiecych odnotowanych w rejestrze poborowym z 1581 r. zasługuje na zaufanie.

⁴⁷ Najprostszym rozwiązaniem byłoby przyjęcie, że jest to zawsze liczba najwyższa, jednak takie założenie nie uwzględniałoby ewentualnych zmian liczby łąnów, jakie z konieczności musiały następować w czasie.

⁴⁸ Próbowano co prawda ustalić, które z rejestrów poborowych charakteryzują się większą, które zaś mniejszą wiarygodnością (patrz szczególnie I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 146-184 oraz krytyczne uwagi co do wiarygodności XVI-wiecznych rejestrów – K. Górską, *Przyczynek do krytyki rejestrów poborowych z XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 1 (1957), s. 185-189 czy nieco mniej przydatna, bo skupiona na innym terenie badawczym praca Z. Guldona, *Uwagi w sprawie przydatności badawczej rejestrów poborowych z XVI w.*, „Zapiski Historyczne”, 31 (1966) s. 73-80. Z nowszych prac także K. Boroda, *O przydatności rejestrów poborowych z XVI wieku w badaniach demograficznych*, „Przeszość Demograficzna Polski”, 33 (2014) s. 21-38), jednak poczynione ustalenia – jakkolwiek niezwykle cenne – także nie pozwalają stwierdzić, czy nawet wykazy najbardziej wiarygodne podają rzeczywiste wartości odnośnie liczby łąnów.

kwierenda⁴⁹. Niestety ze względu na to, że istniały odchylenia w tym względzie⁵⁰ a i ustalona pierwotnie wartość mogła ulegać zmianie w późniejszym czasie⁵¹, meszne należy traktować jedynie jako element pomocniczy w rozważaniach na temat liczby łąnów w średniowiecznych miejscowościach. Tym niemniej, pamiętając o podniesionych wyżej zastrzeżeniach, warto spojrzeć na dane umieszczone w tabeli nr 1. Ukazuje ona kilkadziesiąt miejscowości, w przypadku których zarówno w *Liber beneficiorum* jak i rejestrach poborowych podano liczbę łąnów a ponadto znana jest liczba miar żyta i owsa płaconych z tych wsi w ramach mesznego w 1529 r. Ustalone i wyliczone w ten sposób liczby łąnów praktycznie zawsze się różnią. Najczęściej wartości podawane w rejestrach poborowych są najniższe, jednak w kilku przypadkach najmniejsza liczba łąnów notowana jest w *Liber retaxationum* lub *Liber beneficiorum*. Wyciąganie daleko idących wniosków będzie możliwe po przeanalizowaniu szerszego materiału⁵², jednak wydaje się, że już teraz można pokusić się o przypuszczenie, że ustalenie rzeczywistej liczby łąnów kmiecych nie będzie możliwe. Wydaje się, że powodem takiego stanu rzeczy jest nierzetelność wszystkich wykazów spowodowana zaniżaniem bądź liczby łąnów, bądź wymiaru mesznego. Zjawisko to, dostrzeżone w przypadku rejestrów poborowych – czy to świeckich czy kościelnych – wydaje się zrozumiałe, przekładało się bowiem na realne obniżenie należnych świadczeń. Wydaje się jednak, że w jakiejś części przypadków występowało ono także w *Liber beneficiorum*,

⁴⁹ Poszukiwania w wydawnictwach źródłowych pozwoliły ustalić, że meszne wynoszące 1 miarę żyta i tyleż owsa z łąnu pojawiło się w przypadku nowo lokowanych wsi Muszynka (19 VII 1356), Mszana Dolna (29 IV 1365), Liszki (11 VIII 1366?), Lipowica (20 I 1402), Skrzyszów (4 V 1333) i Żukowice (28 X 1354) oraz miasta Tyczyn (14 III 1368). Taki sam wymiar mesznego poświadcza dokument sprzedaży sołectwa w Skwolnej (9 VIII 1335) wyrok Mikołaja z Gorzkowa w sprawie plebana z Chełma (8 I 1382) oraz skrót dokumentu erekcyjnego parafii w Wiśniowej (1 VI 1349). Patrz *Zbiór dokumentów małopolskich* (dalej ZDM), t. 1, wyd. J. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1962, nr 81, s. 103-105, nr 114, s. 149-151, nr 118, s. 153-155, nr 240, s. 298-300, nr 294, s. 351; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (dalej KDM), t. 3, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1887, nr 633, s. 3, nr 643, s. 15, nr 708, s. 101, nr 924, s. 340-342; *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej* (dalej ZDKDK), t. 1, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965, nr 49, s. 69-70.

⁵⁰ Meszne w innej wysokości pojawiło się w przypadku uposażenia parafii w Sobolowie (15 V 1432), potwierdzenia fundacji parafii Witanowice (po 2 korce żyta i 2 owsa – 3 IX 1380) oraz fundacji parafii w Biechanowie (2 korce *coros sive coretos* żyta i 1 owsa – 17 IX 1422). Patrz ZDM, t. 4, nr 1056, s. 208-209; t. 5, nr 1392, s. 333; *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława* (dalej KDKK), t. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1883, nr 611, s. 485.

⁵¹ Przykładem takiego zjawiska może być wspomniana wyżej parafia w Wiśniowej, która w skrócie dokumentu erekcyjnego miała otrzymywać meszne w wysokości 1 miary żyta i tyle samo owsa z wsi Kobielnik, Lipnik, Wierzbanowa oraz Poznachowice Dolne (ZDKDK t. 1, nr 49, s. 69-70) jednak w 1529 r. meszne w takim wymiarze płacili tylko mieszkańcy trzech pierwszych wsi. W przypadku Poznachowic kmiecie uiszczali meszne wyłącznie w owsie, przy czym wiadomo tylko, iż łączna ilość zboża wynosiła 11 miar (LR 1529 1529, s. 277). Brak wiadomości na temat liczby łąnów uniemożliwia ustalenie obciążenia tą daniną każdego łąnu kmiecego.

⁵² Choćby wszystkich miejscowości odnotowanych i dających się porównać w oparciu o wskazane wyżej trzy źródła, tj. *Liber beneficiorum*, *Liber retaxationum* z 1529 r. i rejestry poborowe, przy czym w przypadku rejestrów poborowych należałoby wziąć pod uwagę wszystkie zachowane z XVI w.

choć źródło to nie powstało w celach fiskalnych. Warto jednak zdać sobie sprawę, że cel tworzenia tego źródła był jasny dla jej twórcy i osób z nim związanych. W przypadku pozostałych duchownych pytania o źródła dochodu kierowane przez członka kapituły katedralnej a ponadto człowieka blisko związanego z kolejnymi biskupami mogło rodzić przypuszczenia, że chodzi o ukrywane pod płaszczykiem troski o majątek kościoła, oszacowanie rzeczywistych dochodów duchowieństwa w celu np. ustalenia nowych taks podatkowych. Być może to wyjaśnia dlaczego niekiedy liczba łąnów notowana przez Jana Długosza była niższa niż w rejestrach poborowych. Możliwe także, że wyjaśnienie kryje się w sposobie zbierania informacji przez Jana Długosza i jego pomocników. S. Kuraś przypuszczał bowiem, że notariusze Długosza osobiście uzyskiwali dane na temat parafii, jednak zbierali je nie od plebanów a archidiaconów, prepozytów, dziekanów i oficjałów⁵³. Ci zaś z pewnością nie zawsze dysponowali precyzyjnymi danymi. To tłumaczyłoby przy okazji dlaczego tak często w *Liber beneficiorum* nie podawano liczby łąnów.

Tabela nr 1: Porównanie liczby łąnów kmiecych w świetle *Liber beneficiorum* Jana Długosza, rejestrów poborowych i *Liber retaxationum* z 1529 r.

L.p.	Miejscowość	Liczba łąnów wg		
		DLB	ŻD	LR
	1	2	3	4
1.	Leśna w par. Bodzentyn ^a	10,5	20	15
2.	Chlina par. własna ^b	30	33,25	30
3.	Smroków w par. Czaple ^c	18	7,5	10
4.	Gorenice par. własna ^d	40	12	8
5.	Gruszów par. własna ^e	10	6	12~15 ^f
6.	Jangrot i Michałówka w par. Jangrot ^g	58 (43+15)	26 (18+8)	46
7.	Jerzmanowice i Gotkowice w par. Jerzmanowice ^h	32 i 1 pręt (26+6 i 1 pręt)	35	32
8.	Kamienica par. własna ⁱ	22	12	28

^a DLB t. 2, s. 460; ŻD 14, s. 190; LR 1529 1529, s. 360.

^b DLB t. 2, s. 97; ŻD 14, s. 90; LR 1529, s. 219.

^c DLB t. 2, s. 42; ŻD 14, s. 90; LR 1529, s. 115.

^d DLB t. 2, s. 200; ŻD 14, s. 31-32; LR 1529, s. 156.

^e DLB t. 1, s. 265; ŻD 14, s. 53; LR 1529, s. 113.

^f Meszne oddawane było w 12 miarach żyta i 15 miarach owsa.

^g DLB t. 2, s. 56-57; ŻD, t. 14, s. 25; LR 1529, s. 159. Miejscowości potraktowane łącznie, bowiem w 1529 r. określono należną wartość mesznego z obu wsi. Analogicznie w pozostałych przypadkach.

^h DLB t. 2, s. 55; ŻD, t. 14, s. 23; LR 1529, s. 290.

ⁱ DLB t. 2, s. 245; ŻD, t. 14, s. 130; LR 1529, s. 279.

⁵³ Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 44. Swoją drogą S. Kuraś uznawał, że dane zawarte w *Liber beneficiorum* są znacznie bardziej zgodne z rzeczywistością niż pochodzące z rejestrów poborowych (tamże, s. 51-52).

	1	2	3	4
9.	Łęki Górne i Dolne w par. Łęki Górnej ^j	20 ^k	60,5 i 4 pręty ^l	96 ^m
10.	Porąbka Uszewska, Doły, Łysa Góra, Jaworsko, Niedźwiedza, Łoniowa w par. Porąbka Uszewska ⁿ	ponad 62 ^o	46 ^p	72 ^r
11.	Mrzygłód par. własna ^s	27	22	24,5
12.	Olchawa par. własna ^t	20 ^u	6	11,5
13.	Piwniczna par. własna ^w	1 i 1 pręt	1,5	10
14.	Pogwizdów par. własna ^x	~10 ^y	3	3,33
15.	Rączna w par. Tyniec ^z	6,25	3,5	4,5
16.	Szาลowa par. własna ^{aa}	12	4	12
17.	Tylmanowa par. własna ^{bb}	12	3,5	17
18.	Tymbark wraz z przedmieściem oraz wsiami Jasna i Zawadka w par. Tymbark ^{cc}	ponad 100 ^{dd}	9,5 (6+3,5) ^{ee}	50 ^{ff}

^j DLB t. 1, s. 611; ŻD, t. 14, s. 248-249; LR 1529, s. 67.

^k Liczba łąnów podana łącznie dla Łęk Górnych i Dolnych.

^l W Łękach Górnych było 31,5 łąnu, zaś w Dolnych 29 łąnów i 4 pręty.

^m Tu Łęki Górne i Dolne ujęte zostały – jak się wydaje – łącznie. Wysokość mesznego określono na 8 małdrat żyta i tyle samo owsa. Ponieważ małdrat (małdratum) równał się 12 ćwiertniom (mensura) wartość mesznego przeliczona na miary wynosiła 96. Na temat wzajemnej zależności obu jednostek pojemności patrz K. Skupiński, *Struktury systemowe polskich miar zbożowych w XVI wieku*, „Przegląd Historyczny”, 69 (1978) z. 4, s. 629, 632, przyp. 42.

ⁿ DLB t. 2, s. 266-267; ŻD, t. 14, s. 147; LR 1529, s. 150.

^o Jan Długosz nie podał liczby łąnów kmiecych we wsi Niedźwiedza. W pozostałych było to odpowiednio 12 łąnów (Porąbka), 8 (Doły), 18 (Łysa Góra), 8 (Jaworsko) i 16 (Łoniowa).

^p W 1581 r. poszczególne wsie liczyły odpowiednio 10 łąnów (Porąbka), 3,5 (Doły), 8 (Łysa Góra), 4,5 (Jaworsko), 13,5 (Niedźwiedza), 6,5 (Łoniowa).

^r Wysokość mesznego ze wszystkich wsi określono na 6 małdrat czyli 72 miary żyta i tyle samo owsa.

^s DLB t. 2, s. 217; ŻD, t. 14, s. 156; LR 1529, s. 203.

^t DLB t. 2, s. 237-238; ŻD, t. 14, s. 60; LR 1529, s. 82.

^u Jan Długosz pisze o polach w postaci niewydziałonych łąnów – *viginti agri, sive lanei indistincti*.

^w DLB t. 2, s. 236; ŻD, t. 14, s. 153; LR 1529, s. 313.

^x DLB t. 2, s. 135; ŻD, t. 14, s. 60; LR 1529, s. 82.

^y Wg źródła było to około 10 łąnów w postaci poł niepodzielonych – *decem lanei, vel potius agri cmethonales indistincti*.

^z DLB t. 2, s. 123; ŻD, t. 14, s. 42; LR 1529, s. 258.

^{aa} DLB t. 2, s. 253; ŻD, t. 14, s. 113; LR 1529, s. 112.

^{bb} DLB t. 2, s. 253; ŻD, t. 14, s. 145; LR 1529, s. 279.

^{cc} DLB t. 2, s. 257; ŻD, t. 14, s. 53; LR 1529, s. 242.

^{dd} Według Jana Długosza Tymbark posiadał 100 łąnów miejskich natomiast zabrakło informacji na temat liczby łąnów w Jasnej, która ponadto została określona mianem przedmieścia Tymbarku.

^{ee} Według źródła w Tymbarku było jedynie 6 łąnów miejskich, zaś w Jasnej 3,5.

^{ff} Wartość mesznego dla Tymbarku wraz z przedmieściem oraz wsiami Jasna i Zawadka.

	1	2	3	4
19.	Ujanowice, Strzeszyce, Sechna i Kamionka Mała w par. Ujanowice ^{gg}	18 (4+5+5+4) ^{hh}	9,5 (1,5+0+4+4) ⁱⁱ	193 ^{jj}
20.	Wiewiórka w par. Zasów ^{kk}	40	8,25	13
21.	Zborowice par. własna ^{ll}	11	6	30

Jeszcze większe trudności dotyczą ustalenia liczby łąnów pustych w oparciu o rejestry poborowe. Wydaje się bowiem, że informacje o liczbie takich łąnów były umieszczane z różną skrupulatnością. Dla przykładu porównanie rejestrów wydanych przez A. Pawińskiego dla województwa krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego (czyli ziem w znacznym stopniu pokrywających się z terenem diecezji krakowskiej) pokazuje, że o ile w województwie krakowskim odnotowano tylko 6 miejscowości z łąnami pustymi⁵⁴, o tyle w województwie sandomierskim było ich 59⁵⁵, a w samej tylko ziemi łukowskiej 24⁵⁶.

^{gg} DLB t. 2, s. 243-244; t. 3, s. 351-353; ŻD, t. 14, s. 142; LR 1529, s. 259.

^{hh} Według Jana Długosza poszczególne wsie liczyły 4 (Ujanowice), 5 (Strzeszyce), 5 (Szlana=Sechna) i 4 (Kamionka Mała) łąny kmiece.

ⁱⁱ W 1581 r. w Strzeszycach miało nie być łąnów kmiecych a jedynie pola młyńskie w pozostałych wsiach było odpowiednio 1,5 (Ujanowice), 4 (Sechna) i 4 (Kamionka Mała) łąny kmiece.

^{jj} Źródło mówi o 14 miarach żyta i 24 owsa. Przyjmując że 1 miara żyta i 1 owsa równała się 2 miarom owsa uzyskuje się wynik łączny 19 miar.

^{kk} DLB t. 2, s. 259, 438; ŻD, t. 14, s. 247; LR 1529, s. 68.

^{ll} DLB t. 3, s. 200; ŻD, t. 14, s. 109; LR 1529, s. 104.

⁵⁴ Były to wsie: Ślęcin, Wola (dziś W. Libertowska), Frydrychowice, Witkowice, Zarzeczce, Zbęk (ŻD, t. 14, s.: 76, 91, 103, 105, 123, 136).

⁵⁵ Były to miejscowości: Milczany, Żuków, Skrzypaczowice, Chobrzany, Strączków, Malice, Święcica, Węgrce (dziś W. Panieńskie), Przybysławice, Słoptów, Ocina (dziś Gałkowice-Ocina), Czyżów (dziś C. Plebański), Chrapanów, Wólka Chrapanowska, Nikisiałka Mała, Lisów, Śmiłów, Pisary, Wyszmontów, Rosochy, Brzezcie, Kornacice, Daromin, Wałsnów, Worowice, Czajęcice, Boria, Piasek Wielki, Królewice, Zięblice, Kozubów, Rudawa, Kobylniki vel Skalbmierz, Szczecno, Wola Bokrzycka, Janina, Pilźnionek, Przybówka, Pilczyca, Skorzeszyce, Prędocinek, Długojów, Gebarzów, Modrzejowice, Dąbrówka Podłęzna, Gulin, Jeziorno, Wielgie, Bąkowa, Ostrownica, Trzemcha (dziś T. Górna lub Dolna), Pętkowice, Krzyżanowice, Jankowice, Borkowice, Wydrzyn, Ruski Bród, Ruskowice Mniejsze (dziś Ruskowice), Sokolniki Suche (ŻD, t. 14, s.: 165-166, 170-172, 176-177, 180-183, 185, 187, 195-196, 212, 215-216, 218, 220, 225, 227, 231, 241, 249, 274, 277, 297, 299, 302-306, 308-309, 314-316). Niektóre spośród tych miejscowości nie leżały w granicach diecezji krakowskiej a zatem nie mogły się znaleźć w *Liber beneficiorum* Jana Długosza, ale w tym miejscu nie ma to większego znaczenia, bowiem chodzi jedynie o porównanie ilości wzmianek o miejscowościach z łąnami pustymi w poszczególnych województwach

⁵⁶ Były to wsie: Grzędówka, Źdzary, Przywory (dziś P. Duże lub Małe), Kownatki, Krynka, trzy wsie ujęte łącznie: Królowa Niwa, Wesółka, Krzesk (dziś Krzesk-Majątek), Lipniaki, Kąkolewnica, Zbulitów (dziś Z. Duży lub Mały), Turów, Ulan, Bedno, Rozwadów Setki (dziś Setki), Białki, Celiny (dziś Celiny Szlacheckie lub Włosciańskie), Zagoździe, Wesoły Kąt (dziś Wesołówka), Jeleniec,

Nie można całkowicie wykluczyć, że taki stan rzeczy odpowiadał rzeczywistości i z jakichś powodów wsie województwa sandomierskiego i lubelskiego znacznie częściej borykały się z problemem łąnów opustoszałych, wydaje się jednak, że jest to wynik różnic w dokładności opisu. Najwyraźniej z nieznanych względów poborcy w województwie krakowskim byli mniej dociekliwi w ustalaniu liczby łąnów pustych niż ich sandomierscy i lubelscy koledzy.

W tej sytuacji wydaje się, że nie istnieje sposób nie tylko na ustalenie liczby łąnów we wsiach diecezji krakowskiej w oparciu o dzieło Jana Długosza – w tym szczególnie łąnów pustych – ale także na odtworzenie ich liczby w wyniku lektury innych źródeł.

Stosunki własnościowe i prawo patronatu

W przypadku stosunków własnościowych najwcześniejsze źródła informacji uzupełniających dane zawarte w *Liber beneficiorum* Jana Długosza stanowią rejestry poborowe, czyli wykazy wpłat podatku nadzwyczajnego uchwalanego przez sejm przeważnie na cele wojskowe. Źródła tego typu – pomimo braków⁵⁷ – stanowią dobry materiał porównawczy, pozwalający zorientować się w stosunkach własnościowych a przez to mogą służyć jako materiał weryfikacyjny danych zanotowanych przez Długosza. Należy jedynie pamiętać o możliwości zmiany właściciela w okresie dzielącym czas powstania *Liber beneficiorum* od daty sporządzenia analizowanego rejestru.

Z punktu widzenia badacza zajmującego się dziejami parafii znacznie ważniejszą kwestią niż stosunki własnościowe jest zagadnienie prawa patronatu. Jan Długosz jedynie wyjątkowo podawał informacje na ten temat. Niestety rejestry, podobnie jak *Liber beneficiorum*, nie pozwalają poznać patronatu kościołów parafialnych. Aby zapoznać się z tą, niemal całkowicie pominiętą przez Jana Długosza kategorią, należy sięgnąć do wizytacji. I znów najpełniej zagadnienie obrazuje wizytacja zwana radziwiłłowską⁵⁸. Dzieje się tak nie tylko ze względu na dużą kompletność zawartego w niej wykazu parafii ale także należące do zupełnej rzadkości pominięcia informacji na temat patronatu świątyń⁵⁹. Wynikało to z zasady

Stanin, Jonnik, Kopina, Ogniwo, Kujawy, Kosuty (ŻD, t. 14, s. 408-409, 412-413, 416-417, 420, 423, 425-431). Rejestr województwa lubelskiego z 1531 r. (powiaty lubelski, urzędowski i łukowski) nie odnotowuje wsi z pustymi łąnami, podobnie jak rejestr z 1552 r., obejmujący tylko ziemię łukowską. Dopiero w wykazie z 1580 r. obejmującym wyłącznie ziemię łukowską łąny takie zostały przez poborców dostrzeżone.

⁵⁷ Braki te dotyczą m. in. luk w sieci osadniczej ówczesnej Polski. Rejestry poborowe nie odnotowywały bowiem osiedli zwolnionych z podatku, czy osiedli rozliczanych wspólnie z wsiami (przysiółki) czy miastami (wsie stanowiące własność miast) – patrz Chłapowski, *Źródła pisane, Województwo krakowskie*, s. 12.

⁵⁸ Wcześniejsza o prawie pół wieku wizytacja bpa Padniewskiego – z racji wskazanych już wyżej ograniczeń – może stanowić materiał weryfikacyjny tylko dla części parafii. Mimo to okazuje się czasem niezwykle cennym materiałem porównawczym.

⁵⁹ Udało mi się odnaleźć 39 przypadków kościołów parafialnych i tych filialnych, które w przeszłości posiadały własne parafie, bez określonego patrona. Z tej liczby dla 24 parafii znany jest właściciel z czasów Jana Długosza (Klecie, Tuchów, Dobczyce, Dziekanowice, Skrzydlna, Wieliczka,

przyjętej przez poszczególnych wizytatorów wydelegowanych przez kardynała Jerzego Radziwiłła, aby odnotowywać także przypadki parafii przejętych przez innowierców. Zapiski na temat takich parafii pomijają wiele innych zagadnień, jednak często wspominają kto posiadał prawo patronatu świątyni a w wyniku konwersji religijnej przepędził katolickiego plebana i zagarnął jego majątek. Co więcej, dla wizytatorów ustalenie osoby patrona było kwestią zasadniczą, podczas gdy stosunki własnościowe najczęściej nie były w ogóle określane, bądź czyniono to niejako przy okazji.

Porównanie informacji zawartych w wizytacji radziwiłłowskiej z *Liber beneficiorum* pozwala zauważyć, że stosunki własnościowe z czasów Długosza najczęściej pokrywają się ze stosunkami patronackimi czasów kardynała Jerzego Radziwiłła⁶⁰. Pomimo tego zgodność nie zawsze była ścisła. Najczęściej niedokładności pojawiały się w przypadku miejscowości należących do króla, które w różny sposób (najczęściej drogą zastawu) trafiły w inne ręce. Nie zmieniało to stosunków patronackich jednak uznanie za *Liber beneficiorum*, że właścicielem – a w domyśle także patronem – miejscowości nie był król jest błędem⁶¹. Przykłady błędnego określenia właściciela miejscowości w *Liber beneficiorum* z powodów

Nawojowa, Wysoka, Cerekiew, Bestwina, Włosienica, Trójca Św. k. Zawichostu, Wojciechowice, Tarczek, Nowa Słupia, Stara Słupia, Momina, Waśniów, Ilża, Daleszyce, Szumsko, Baćkowice, Brzeziny, Kazimierz – Wizytacja 3272, k. 8-8', 75-76', 87'-88', 90-90', 148-155', 171-171', 283', 287'-288, 384, 395'-396, 457-458, 489-489', 509', 511', 513-513', 515-516', 548-549).

⁶⁰ Trudno tu o konkretne dane, bowiem wymagałoby to porównania wszystkich parafii, dla których Jan Długosz odnotował właścicieli z danymi na temat patronatu tych samych parafii ujętych w wizytacji radziwiłłowskiej, jednak już pobieżne porównanie pozwala na sformułowanie takiego wniosku.

⁶¹ Przykładem może być parafia w Siemiechowie koło Wojnicza. Jan Długosz zanotował, że była ona własnością Spytka z Melsztyna h. Leliwa (DLB t. 2, s. 276; t. 3, s. 216). W rzeczywistości był on jedynie tenentariuszem a własność pozostała w rękach władcy (patrz *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, Wrocław 1980, s. 102, 453; cz. 2, s. 229). Znacznie częściej faktyczni tenentariusze występują jako właściciele wsi tylko w jednym z opisów miejscowości zawartych w *Liber beneficiorum*. Przykładem może służyć Bochońnica. Jan Długosz zanotował, że właścicielem wsi był Mikołaj Kazimierski h. Rawa (DLB t. 2, s. 247), podczas gdy w rzeczywistości był on jedynie tenentariuszem (patrz *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, w: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, Warszawa 1983, s. 33). Co prawda w innym miejscu poprawnie odnotowano, że wieś należała do króla (DLB t. 2, s. 556), jednak sam fakt pomyłkowego uznawania wsi królewskiej za własność szlachecką nie ulega wątpliwości. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku parafii Łętkowice. Opis wsi zawarty w części poświęconej uposażeniu kapituły katedralnej i kapituł kolegiackich zawiera informację mówiącą, że właścicielami Łętkowic byli synowie Jana Tęczyńskiego h. Topór (DLB t. 1, s. 59). W części dotyczącej uposażenia klasztorów Tęczyńskich określono poprawnym mianem tenentariuszy (DLB t. 3, s. 6-7). Natomiast część poświęcona uposażeniu kościołów parafialnych jako właściciela wsi wskazuje króla, jednak informacja ta jest późniejszym dopiskiem pochodzącym najpewniej z przełomu XVI i XVII w. (DLB t. 2, s. 234 – wydanie z 1864 r. nie informuje, że zapis dotyczący właściciela wsi jest późniejszym dopiskiem). Także w przypadku wsi Wiśniowa mamy do czynienia z pomyłką (DLB t. 3, s. 443 – faktyczny tenentariusz określony mianem właściciela) skorygowaną w innym miejscu (DLB t. 2, s. 182). W przypadku Cięciny – XIV-wiecznej parafii, która w czasach Jana Długosza już nie istniała – *Liber beneficiorum* jako właściciela Cięciny raz

całkowicie nieznanymi bądź wynikających z nieaktualności danych także się zdarzają, jednak są trudne do oszacowania⁶². Ostrożność w utożsamianiu stosunków własnościowych i patronackich nakazuje także analiza przypadków świątyń posiadających więcej niż jedną kategorię patrona (np. szlachta i instytucja kościelna, szlachta i król)⁶³. Wizytacja radziwiłłowska odnotowuje tylko 6 takich przypadków (nie należały one zatem do specjalnie częstych). Kościoły w Gromniku, Chełmie, Sławicach i Raclawicach miały w czasach kardynała Jerzego Radziwiłła mieszany patronat klasztorno-szlachecki⁶⁴, w Czchowie patronami byli król i szlachcic, a w Koniuszy uniwersytet krakowski i szlachcic w stosunku 4/5 do 1/5⁶⁵. Natomiast według Jana Długosza Gromnik i Chełm były własnością klasztorną⁶⁶. W drugiej połowie XV w. w Czchowie współpatronami tamtejszego kościoła byli król, biskup krakowski (z racji posiadania Rudy Kameralnej) oraz Jan Melsztyński h. Leliwa, Jan Filipowski h. Szarza i Jakub z Drużkowa h. Nowina⁶⁷. Co więcej w przypadku kościoła w Chełmie w *Liber beneficiorum* dwukrotnie podkreślono, że nie tylko własność wsi ale i patronat świątyni należał do klasztoru. Pomocna w tym względzie okazuje się wizytacja bpa Padniewskiego, która potwierdza przekaz Długosza i jako jedynego właściciela wsi i patrona miejscowego kościoła wymienia klasztor miechowski⁶⁸.

Oznacza to, że przekazane przez Jana Długosza informacje na temat właścicieli miejscowości kościelnych nie mogą być traktowane automatycznie jako wzmianki o patronach świątyń⁶⁹. W jakiejś części przypadków – zapewne bardzo niewielkiej – podany przez Jana Długosza właściciel miejscowości był tylko jednym spośród współpatronów miejscowego kościoła. Z drugiej strony, wcale lic-

wskazuje króla (DLB t. 1, s. 87), innym zaś razem Piotra Komorowskiego h. Gryf (DLB t. 2, s. 289), faktycznego tenentariusza (SHGWKwŚ, cz. 1, s. 405).

⁶² Kuraś, *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis*, s. 53-62.

⁶³ Porównanie przypadków, w których patronat należał do dwóch lub więcej podmiotów z tego samego stanu, co najczęściej oznacza rozbudowany patronat szlachecki, jest o tyle trudne, że w takich sytuacjach mogły zachodzić dość dynamiczne zmiany wynikające np. z podziałów spadkowych.

⁶⁴ Wizytacja 3272, k. 45-45', 135-135', 242, 244'-245.

⁶⁵ Wizytacja 3272, k. 126-128', 252-252'.

⁶⁶ Gromnik należał do klasztoru tynieckiego (DLB t. 2, s. 269), zaś Chełm wraz z prawem patronatu miejscowego kościoła do Bożogrobców (DLB t. 2, s. 113 i t. 3, s. 8-9). Chełm wraz z istniejącym już wówczas kościołem już przed 1198 r. stał się wyłączną własnością miechowitów z nadania rycerza Mikory (KDM t. 2, nr 375, s. 13).

⁶⁷ DLB t. 2, s. 239. Bardzo podobny skład patronów (tj. król, biskup i nieco szersza grupa szlachty) poświadczają dokumenty z 1451 i 1456 r. – patrz SHGWKwŚ cz. 1, s. 451.

⁶⁸ Wizytacja M-054, k. 186-186'.

⁶⁹ Dobrą ilustracją tego zagadnienia mogą być wskazane w poprzednich przypisach przykłady sześciu kościołów parafialnych. Wszystkie one miały w końcu XVI w. po dwóch patronów z różnych stanów. Jan Długosz w przypadku czterech z nich wskazał tylko jednego właściciela. Dwukrotnie był nim klasztor (Gromnik i Chełm), raz król (Czchów) a raz szlachcic (Raclawice). Tylko raz stosunki własnościowe z czasów Długosza pokryły się ze stosunkami patronackimi końca XVI w. (Sławice – w obu okresach właściciele i patroni to klasztor i szlachcic). Jeden przypadek nie da się porównać, bowiem Jan Długosz nie zanotował kto był właścicielem Koniuszy.

ne w 2. połowie XV w. miejscowości posiadające dwóch lub więcej właścicieli nie musiały mieć tyłu samo patronów, bowiem prawo patronatu, choć powiązane z własnością ziemską, mogło ale nie musiało być dzielone. Jak się zatem okazuje możliwość odtworzenia stosunków patronackich dla czasów Jana Długosza nie jest sprawą całkiem prostą. W skali masowej, tj. analizując patronat wielu parafii (np. należących do poszczególnych archidiaconatów czy całej diecezji) przyjęcie znanych z końca XVI w. stosunków patronackich za zgodne z sytuacją z końca XV w., będzie obciążone tylko niewielkim ryzykiem błędu, jednak w przypadku pojedynczych kościołów parafialnych trudno będzie o absolutną pewność w tym względzie. Podobnie będzie jeśli dla czasów Jana Długosza przyjmujemy zgodność własności miejscowości z patronatem znajdującego się w niej kościoła.

Wezwanie i materiał budowlany

Weryfikacja wiadomości zawartych w *Liber beneficiorum* Jana Długosza w zakresie wezwań kościołów parafialnych i materiału budowlanego z jakiego zostały wzniesione ogranicza się w zasadzie do źródeł kościelnych. Duże znaczenie mają w tym względzie dokumenty erekcyjne i – w mniejszym zakresie – fundacyjne parafii. Co prawda dość rzadko wspominają one o materiale budowlanym, jednak w odniesieniu do wezwań świątyń parafialnych stanowią źródło o pierwszorzędnym znaczeniu. Pozwalają najczęściej poznać wszystkie wezwania jakie kościół otrzymywał u początków swego istnienia. Należy bowiem pamiętać, że *Liber beneficiorum* Jana Długosza i inne źródła o charakterze przekrojowym odnotowywały często tylko jedno patrocinium, natomiast niemal regułą było nadawanie w chwili erekcji kilku, najczęściej trzech, wezwań. Niestety dokumenty erekcyjne czy fundacyjne zachowały się tylko w niewielkiej liczbie przypadków. W związku z tym podstawowym źródłem weryfikacyjnym w tym względzie pozostają wizytacje kościelne, a w przypadku materiału budowlanego szczególnie wizytacja z lat 1592-1598 wraz z nieco późniejszymi uzupełnieniami dla archidiaconatów wschodnich⁷⁰. Odnotowywanie wezwania oraz materiału budowlanego z jakiego wzniesiono kościół było częścią formularza wizytacyjnego. W efekcie pomijanie tego typu informacji należało do rzadkości. Nawet w przypadku przejęcia parafii przez innowierców, wizytator stosunkowo często odnotowywał wezwanie lub materiał budowlany świątyni, a w niektórych przypadkach zawierał obie te informacje⁷¹. W efekcie jedynie w przypadku ok. 6% świątyń wizytacja

⁷⁰ Wydaje się, że wezwania wykazywały się większą trwałością niż materiał budowlany. Nieco szerzej na ten temat w dalszej części rozważań.

⁷¹ Przykładem mogą być parafie w Książnicach (dek. mielecki), Kobylanach (dek. żmigrodzki), Żabno, Rogów (obie dek. Opatowiec), Strzelcach czy Oleśnicy (obie dek. Pacanów). Wszystkie one zostały przejęte przez heretyków a mimo to wizytator odnotował w ich przypadku informacje na temat zarówno wezwania jak i materiału budowlanego z jakiego został wzniesiony kościół (Wizytacja 3272, k. 15-15', 62, 110-111', 114'-115, 200, 201'). W części przypadków parafii opanowanych przez innowierców wizytator odnotowywał tylko wezwanie (Kotuszów w dek. Pacanów – Wizytacja 3272, k. 198) lub wyłącznie materiał budowlany (Makowisko w dek. Żmigród – Wizytacja 3272, k. 62).

„radziwiłłowska” nie odnotowuje wezwania kościoła⁷². W przypadku materiału budowlanego odsetek ten jest z pewnością podobny.

W tym miejscu wydaje się celowe poczynienie kilku uwag na temat wezwań i materiału budowlanego z jakiego wznoszono kościoły. W przypadku wezwań – jak już wcześniej wspomniałem – źródła przekrojowe mają tendencję do odnotowywania pojedynczych patrociniów. Tak jest w przypadku *Liber beneficiorum* jak i wizytacji radziwiłłowskiej. To ostatnie źródło dzięki nielicznym przypadkom pominięć stanowi dobry przykład dla zobrazowania tego zjawiska. Dzięki badaniom D. Szymańskiego można stwierdzić, że wizytacja ta wraz z późniejszymi uzupełnieniami dla archidiaconatów wschodnich wymienia 893 kościoły parafialne i filialne. Z tego grona wezwania są znane dla 838 świątyń⁷³ (94%). Jedynie w przypadku 69 odnotowano więcej niż jedno patrocinium (nieco ponad 8%). Z tej liczby należy jednak dodatkowo odjąć 37 kościołów posiadających wezwania zdwojone, które należy traktować jako pojedyncze. Tak dzieje się w przypadku patrociniów św. Szymona i Judy⁷⁴, św. Filipa i Jakuba Młodsze⁷⁵ oraz św. Piotra i Pawła⁷⁶. Powodem takiego traktowania wskazanych wezwań jest to, że śś. Szymon i Juda nigdy nie pojawili się jako pojedynczy patroni świątyń w diecezji krakowskiej. W przypadku śś. Filipa i Jakuba Młodsze ten drugi wprawdzie pojawiał się samodzielnie, jednak są to przypadki rzadkie, natomiast św. Filip zawsze występował w „towarzystwie” św. Jakuba. Czasami oddzielnie występowali także św. Piotr i św. Paweł jednak znacznie częściej można ich spotkać wspólnie, co wynika z wspólnego kultu jaki odbierali⁷⁷. Tak więc w omawianej wizytacji rzeczywistych wezwań odwołujących się do więcej niż

⁷² Badania w tym względzie prowadził D. Szymański, który ustalił, że na 893 odnotowane w wizytacji kościoły wezwania odnotowano w 838 przypadkach (D. Szymański, *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 41 (1993) z. 2, s. 94). Co prawda Autor swoje ustalenia poczynił dla świątyń parafialnych i filialnych, jednak w odniesieniu do samych kościołów parafialnych odsetek ten z pewnością nie różni się w istotny sposób. Przy okazji warto zaznaczyć, że Autor w swym niezwykle pożytecznym artykule nie ustrzegł się niestety błędów, z których najistotniejszy dotyczy utożsamienia wezwania św. Macieja (s. Mathias) ze św. Mateuszem (s. Mathaeus). W efekcie można odnieść wrażenie, że w diecezji krakowskiej nie było w ogóle kościołów św. Macieja, co nie odpowiada prawdzie.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Parafie Moszczenica, Łubienko, Łętownia, Dobra, Pogwizdów, Żarki, Kozy, Nidek (Wizytacja 3272, k. 43, 52°-53, 80, 90°-91, 134, 354-355, 386, 393°-394).

⁷⁵ Parafie Sękowa, Chlewice, Drochlin (Wizytacja 3272, k. 41-41°, 228-228°, 346).

⁷⁶ Parafie Nowy Żmigród, Poręba Radlna, Otfinów, Brzeźnica, Bodzanów, Jakubkowice (dziś Łososina Dolna), Beszowa, Stopnica, Kije, Sancygniów, Grudzyń, Sędziszów, Piotrkowice, Raławice, Koniusza, Stare Brzesko, Okrzeja, Przybynów, Trzebinia, Piotrowice, Leńcze, Bidziny, Krępa (dziś K. Kościelna), Bychawa, Częstoborowice, Kamionka (Wizytacja 3272, k. 58-59°, 71, 112-112°, 140-141, 147°-148, 168°-169, 194-195, 200°-201°, 206-206°, 215°-216, 222-222°, 229-230, 231-231°, 244°-245, 252-252°, 272°-273, 306°-307, 353°-354, 417°-418, 424°, 440-440°, 489°-490, 504-504°, 536°, 537°, 541°).

⁷⁷ Szymański, *Wezwania kościołów parafialnych*, s. 97-98.

jednego świętego, można doliczyć się zaledwie 32⁷⁸ co daje niespełna 4% wszystkich świątyń, dla których patrocinium jest znane. Warto jednak pamiętać, że wezwania kościelne charakteryzowały się dużą stałością. Wskazują na to badania E. Wiśniowskiego⁷⁹, a ostatnio D. Szymańskiego⁸⁰ nad wezwaniami kościołów w diecezji krakowskiej w świetle wizytacji z lat 1592-1598. W świetle tych ustaleń należy zatem przypuszczać, że pojedyncze wezwania ze źródeł o przekrojowym charakterze były w jakiejś części przypadków – być może całkiem dużej – jedynie skróceniem pierwotnego, wielocłonowego patrocinium⁸¹. Konstatacja ta prowadzi do kolejnego wniosku. Otóż źródła przekrojowe odnotowujące najczęściej pojedyncze wezwania czasami różnią się między sobą. Jak się wydaje różnice takie nie muszą oznaczać faktycznych zmian wezwania świątyni. Mogą bowiem wynikać z tego, że w poszczególnych okresach odnotowywano raz jedno, a innym razem drugie wezwanie z nadanych kościołowi pierwotnie. Potwierdzeniem możliwości zaistnienia takiego zjawiska jest przykład kościoła w Skawinie, który 19 XI 1364 r., tj. w momencie fundacji przez Kazimierza Wielkiego, został odnotowany z wielocłonowym wezwaniem Ducha Świętego, Najświętszej Marii Panny oraz śś. Apostołów Szymona i Judy⁸². W późniejszym czasie świątynia ta pojawiała się z wezwaniem Ducha Świętego – w czasach Jana Długosza oraz wizytacjach z 1663 i 1748 r.⁸³; Ducha Świętego oraz Apostołów

⁷⁸ Parafie Bieździedza, Mała, Mielec, Zasów, Nowy Wiśnicz, Łopuszna, Żębocin, Przylęk, Ciągowice, Wojkowice Kościelne, Jaworzno, Poręba Żegoty, Maków Podhalański, Radziszów, Skawina, Wrzawy, Kraśnik, Dzierzkowice, Świeciechów, Słupia Nadbrzeżna, Denków, Zbuczyn, Ciepeliów, Łągów, Baćkowice, Bieliny, Modliborzyce, Piotrawin, Kielczewice (dziś K. Maryjskie), Baranów, Końskowola, Kazimierz Dolny (Wizytacja 3272, k. 9', 225-226, 13-14', 67-68', 142'-143', 186'-187, 262-263, 342-342', 364'-365, 365'-366, 402'-403', 416'-417, 429'430, 445-445', 446-447', 459-459', 467'-469, 470-470', 473'-474, 476'-477, 478-478', 498'-499, 503, 516-516', 516', 521'-522, 529', 534, 536-536', 545, 546'-547, 548-549).

⁷⁹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 224.

⁸⁰ Szymański, *Wezwania kościołów parafialnych*, s. 83-159.

⁸¹ Przykładem może służyć parafia w Zemborzynie, gdzie w 1353 r. doszło do fundacji parafii pod wezwaniem NMP, św. Mikołaja i Wszystkich Świętych (ZDM t. 4, nr 945, s. 94), podczas gdy w 1592 czy 1617 r. podano wyłącznie wezwanie św. Mikołaja (Wizytacja 3272, k. 476-476'; Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, AVCap 34 (mikr. ABMK, nr 3248), *Acta visitationis ecclesiarum archidiaconatus Zavichostensis [decanatus: Urzędoviensis, Zawichostensis, Opatoviensis] opera commissaria R. D. Jacobi Piasecki decani Kielcensis, canonici Posnaniensis in anno 1617 diebus Junii et Julii confecta*, k. 68v).

⁸² *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tyńskiego*, cz. 1-2, wyd. W. Kętrzyński, S. Smolka, Lwów 1875, nr 92, s. 143. Jan Długosz wymienił tylko wezwanie Ducha Św. (DLB t. 2, s. 121), zaś w wizytacji radziwiłłowskiej zanotowano wezwanie Ducha Św. oraz św. Szymona i Judy (Wizytacja 3272, k. 446-447').

⁸³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, AV 8 (mikr. ABMK, nr 3281), *Visitatio quindecim decanatum, nempe: Skavinensis, Zathoriensis, Novi Montis, Skalensis, Wrocimoviensis, Andreoviensis, Kijensis, Paczanoviensis, Oswiecimensis, Żywecensis, Witoviensis, Sokoliensis, Opatovecensis, Wielicensis et Plesnensis a Perill. et R. D. Nicolao Oborski episcopo Laodicensi, suffraganeo, archidiacono, vicario in spiritualibus generali Cracoviensi in annis 1663-1665 expedita*, k. 2; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, AV 36 (mikr. ABMK 3308), *Visitatio*

Szymona i Judy – w wizytacjach z 1598 i 1617 r.⁸⁴ bądź św. Szymona i Judy – wizytacje z 1610 i 1729 r.⁸⁵ Nie oznacza to, że zmiany wezwań nie następowały. Przykład parafii w Bodzentynie i Skotnikach wskazują, że tak się czasami działo⁸⁶. Wydaje się jednak, że zmiany takie nie należały do specjalnie częstych.

eclesiarum parochialium, praebendarum, capellarum, hospitalium atque confraternitatum, nec non beneficiorum in decanatu Scavinensi foraneo, dioecesis, archidiaconatus et officialatus Cracoviensis consistentium ex speciali mandato Celsissimi Principis R. D. Stanislai Kostka in Zaluskie Zaluski episcopi Cracoviensis per me Thomam Muszyński UJ et Phil. D. sanctae Annae Cracoviae canonicum, parochialis s. Nicolai ad Cracoviam praepositum delegatum extraordinarium visitatorem anno Domini 1748, k. 123.

⁸⁴Wizytacja 3272, k. 446-447; Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, AVCap 33 (mikr. ABMK, nr 3247), *Acta visitationis exterioris decanatus Skavinensis, Novi Montis, Oswencimensis, Zatoriensis ad archidiaconatum Cracoviensem pertinentium per R. D. Joannem Foxium archidiaconum Cracoviensem prothonotarium apostolicum in anno Domini 1617 autoritate ordinaria factae sub felicibus auspiciis R. D. Martini Szyszkowski episcopi Cracoviensis ducis Severiensis. Visitatio ecclesiae Collegiatae Skarbimiriensis die 9 mensis Decembris anni 1617 ex speciali commissione Episcopi ordinarii facta k. 106-110. Visitatio decanatus Wielicensis anno Domini 1618 per R. D. Joannem Foxium archidiaconum Cracoviensem, k. 11v.*

⁸⁵Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, AV Cap. 28 (mikr. ABMK, nr 3243), *Acta visitationis exterioris decanatus Witoviensis, Opatovecensis, Skavinensis, Zatoriensis, Oswencimensis, Wolbromensis, Skalensis, Pacanoviensis et Sokoliensis autoritate R. D. Petri Tylicki episcopi Cracoviensis per R. D. Rochum Zardecki praepositum et officialem Tarnoviensem et Sebastianum Nucerium s. Theologiae doctorem canonicum Scarbimiriensem anno Domini 1610 facta, s. 93;*

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, AV 23 (mikr. ABMK 3295), *Visitatio archidiaconatus Cracoviensis (Decanatus: Skalensis – 1727; Witoviensis – 1727; Prossoviensis – 1728; Novi Montis – 1728; Scavinensis – 1729; Zatoriensis – 1729; Lipnicensis – 1730; Dobczycensis – 1730; Xiążnensis – 1731; Woynicensis – 1731; Andreoviensis – 1731; Żyvecensis – 1732; Oswiecimensis – 1732; Wielicensis – 1741; postea sequuntur inventaria ecclesiarum decanatus Dopczycensis, Woynicensis, Andreoviensis) – per R. D. Michaellem de Magna Kunice Kunicki episcopum Arsiacensem, suffraganeum et archidiaconum Cracoviensem annis 1727-1741 peracta, s. 408.*

⁸⁶W przypadku Bodzentyna pierwotne, XIV-wieczne wezwanie Ducha lub Krzyża Św. (ZDM IV nr 948, s. 98; *Katalogi biskupów krakowskich*, wyd. J. Szymański, *Monumenta Poloniae Historica* s.n., t. 10, cz. 2, Warszawa 1974, s. 205) wraz z budową kościoła ufundowanego przez Zbigniewa Oleśnickiego zastąpiło patrocinium Wniebowzięcia NMP (DLB t. 2, s. 460; Depozyt Archiwum Kapitulnego w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, nr 9, (sygn. ABMK 154), *Acta visitationis ecclesiarum collegiatarum, monasteriorum et aliarum ecclesiarum parochialium s. D. 1597/1598 per ipsum. Emin. Georgium Cardinalem Radziwill factae, k. 503*), któremu – zapewne od początku – współtowarzyszyły wezwania św. Marii Magdaleny (Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, AVCap 30 (mikr. ABMK, nr 3245), *Visitatio ecclesiarum in decanatu Kielcensi, Kunoviensi et Andreoviensi per R. D. Andream Zagórny praepositum Kielcensem anno Domini 1610 peracta autoritate R. D. Petri Tylicki episcopi Cracoviensis ducis Severiae, k. 408*) i św. Stanisława (Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, AV 17 (mikr. ABMK 3290), *Acta visitationis ecclesiarum decanatus Leloviensis, officialatus Vislicensis, nec non decanatum Pacanoviensis, Opatovecensis, Kijensis, officialatus Radomiensis, decanatum Zwolinensis, Stężycensis, ecclesiae SS. Trinitatis et xenodochii Kielciensis et visitatio interna et externa decanatus Bodzantiniensis anno Domini 1711 sub episcopatu R. D. Casimiri de Lubna Lubieński episcopi Cracoviensis et ducis Severiae peractarum, k. 401*), z których to ostatnie z czasem stało się wiodącym. W przypadku Skotnik wezwania znane z XIV-wiecznego dokumentu erekcyjnego, tj. NMP, Nawrócenie św. Pawła oraz

Co do materiału budowlanego, jest rzeczą oczywistą, że notowany w końcu XVI w. mógł się różnić od tego z czasów Jana Długosza. Zmiany takie były nieuniknione i wynikały z zastępowania wcześniejszych budowli nowszymi, czy to z racji dewastacji tych pierwszych, czy też innych względów, np. prestiżowych. Przy tej okazji mogło dojść do wzniesienia nowej świątyni z materiału innego niż pierwotny. Zmiany takie nie należały raczej do zbyt częstych, a jeśli już do takich dochodziło, to bardziej prawdopodobne wydaje się zastępowanie kościołów drewnianych murowanymi a nie odwrotnie. O wzniesieniu murowanego kościoła w miejsce świątyni drewnianej mógł decydować np. wzrost znaczenia miejscowości czy też względy ambicjonalne patrona. W przypadku kościołów murowanych zastępowanie ich świątyniami drewnianymi wydaje się mniej prawdopodobne. Wiązało się bowiem z użyciem mniej „prestiżowego” materiału budowlanego. Sytuacje takie należały niewątpliwie do rzadkości. Może na to wskazywać przypadek odnotowany przez Jana Długosza a odnoszący się do kościoła w Słaboszowie. Pierwotna świątynia była wzniesiona z kamienia, jednak zawałała się w bliżej nieznanym czasie. W jej miejsce wzniesiono kościół drewniany⁸⁷. Odnotowanie tego faktu przez Jana Długosza nosi znamiona swego rodzaju ciekawostki czy też zdarzenia niezwykle, a przez to zasługującego na upamiętnienie.

Okręgi parafialne

Podobnie jak w przypadku patrociniów czy materiału z jakiego wzniesiono kościół, głównym źródłem pozwalającym zweryfikować wielkość okręgów parafialnych są wizytacje. Co prawda istnieją jeszcze rejestry poborowe podatków zbieranych przez administrację skarbową państwa, jednak ich wiarygodność jest ograniczona. Rejestry te miały za zadanie uwzględnienie płatności ze wszystkich miejscowości w związku z czym przy ich tworzeniu posługiwano się strukturą parafialną. Było to spowodowane brakiem niższej niż powiat jednostki organizacyjnej w ramach administracji państwowej. W tej sytuacji przyjęcie kościelnego podziału parafialnego było najprostszym i najwygodniejszym rozwiązaniem. Ponieważ jednak ewidencja skarbowa wykorzystywała podziały kościelne jedynie pomocniczo nie była zainteresowana aktualizowaniem zmian zachodzących

św. Jana Apostoła i Ewangelisty (*Sumariusz dokumentów w archiwum klasztoru sieciechowskiego XX. Benedyktynów znajdujących się*, wyd. ks. J. Wiśniewski, w: *Monumenta dioecesis Sandomiriensis, Series III: Dekanat kozienicki*, Radom 1913, s. 82) zastąpiło później pojedyncze patrocinium św. Jana Chrzciciela (Wizytacja 3272, k. 527; Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, AVCap 36 (mikr. ABMK, nr 3249), *Visitatio ecclesiarum in decanatus Sandomiriensi, Polaniecensi et Rudnicensi ad archidiaconatum Sandomiriensem pertinentium per Albertum Gniewicz anno Domini 1614 peracta*, s. 18; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, AV 7 (mikr. ABMK 3280), *Visitatio Sandomiriensis Archidiaconatus anno Domini 1646 ex commissione R. D. Petri Gembicki episcopi Cracoviensis ducis Severiae per R. D. Gregorium Kownacki IUD custodem Tarnoviensem, Venceslaum Kosteci praepositum Opocnensem, plebanum Malicensem expedita [Decanatus Koprywniczensis, Rudnicensis, Miechocinensis et Polanecensis]*, k. 8).

⁸⁷ DLB t. 3, s. 92. Zawałenie się budowli wiązało się najpewniej z jej wiekiem. Jan Długosz odnotował bowiem, że wcześniejszy kościół był wzniesiony w dawnym stylu (*eclesia... antiquo more fabricata*).

w administracji kościelnej⁸⁸. W tej sytuacji nierzadkim zjawiskiem było pominięcie parafii bądź istniejących, bądź nowotworzonych czy też odnotowywaniem parafii w miejscowościach, w których kościołów parafialnych z pewnością nie było⁸⁹. W tej sytuacji rejestry poborowe tworzone przez administrację królewską należy wykorzystywać z dużą ostrożnością i w miarę możliwości weryfikować w oparciu o materiały kościelne, które pozostają głównym źródłem informacji na temat okręgów parafialnych. Jedynie w przypadku parafii, które w *Liber beneficiorum* Jana Długosza nie zostały odnotowane w ogóle, bądź opisane tylko w części, a nie zostały odnotowane w późniejszych wizytacjach (np. z powodu zaniku), rejestry poborowe muszą być wykorzystywane jako jedyne źródła informacji. Niestety, jeśli chodzi o wizytacje skazani jesteśmy na materiały późne, bo pochodzące z końca XVI w. Powstała w połowie XVI w. wizytacja nakazana przez bpa Padniewskiego ma w tym względzie niewielkie znaczenie, bowiem oprócz wspomnianych już wyżej licznych pominięć także w przypadku opisanych parafii rzadko informuje o okręgach parafialnych. W przypadku wizytacji przeprowadzonej na polecenie bpa Jerzego Radziwiłła odnotowywanie okręgów parafialnych było co prawda regułą, jednak także tu zdarzały się pominięcia. Najpoważniejsze to całkowity brak opisu parafii leżących we wschodnich archidiakonatach diecezji krakowskiej. Uzupełnieniem danych są w tym przypadku wiadomości płynące z wizytacji przeprowadzonych w roku 1604 (archidiakoniat sandomierski) i 1611 (archidiakoniat lubelski). Ponadto spora liczba parafii przejętych przez innowierców nie została pod tym względem omówiona⁹⁰. Zdarzały się także pominięcia w opisie okręgów parafialnych kościołów, które pozostały w rękach katolików⁹¹,

⁸⁸ I. Gieysztorowa, *Źródła pisane, w: Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1973, s. 17-20; H. Rutkowski, *Lokalizacja miejscowości, w: Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1973, s. 65; W. Pałucki, *Przynależność własnościowa osad, w: Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1973, s. 99 i n.; Chłapowski, *Źródła pisane, Województwo krakowskie*, s. 13; H. Rutkowski, *Granice państwowych jednostek terytorialnych, w: Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 2008, 29.

⁸⁹ Chłapowski, *Kościół mурowane i drewniane*, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/203953/index.pdf>. (dostęp: 30.10.2017).

⁹⁰ Czasami wizytator notował, który okoliczny pleban przejmował opiekę duszpasterską nad mieszkańcami miejscowości należących dotychczas do parafii przejętej przez heretyków. Szczegółowość notatki jest natomiast różna. Czasem poza informacją, że kościół został przejęty przez heretyków odnotowywano, który okoliczny pleban przejął opiekę duszpasterską nad ludnością całej parafii (np. Sieklówka, Katuszów, Poborowice, Drażgów, Sąspów czy Sułoszowa – Wizytacja 3272, k. 10, 198, 262, 309, 320°-321). W innych przypadkach odnotowywano, który pleban przejmował opiekę nad mieszkańcami tylko niektórych miejscowości z parafii opanowanych przez innowierców (np. wieś Bukowiec w par. Bruśnik i Dzierzaniny w par. Tropie, które przejął pod swą opiekę pleban z Paleśnicy – Wizytacja 3272, k. 165°).

⁹¹ Jako przykład mogą posłużyć parafie Łęki Górne, Kozłówek, Gorlice, Skalnik, Nienaszów, Jodłówka, Brzesko, Jarosławice (w tym przypadku pominięcie okręgu parafialnego może tłumaczyć zniszczenie kościoła), Zawichost – Trójca Św. czy Padew Narodowa (Wizytacja 3272, k. 29°-30, 32-32°, 42-42°, 59°, 62°, 73°, 102°-103, 286°-287, 457-458, 525).

байд przez katolik6w zostaly odzyskane po przejsciowym objeciu przez innowierc6w⁹². Mimo to wizytacja z lat 1595-1598 pozostaje najwazniejszym zrodlem weryfikacyjnym dla uzupehlenia informacji na temat okreg6w parafialnych zawartych w *Liber beneficiorum* Jana Dlugosza, wymagajacym tylko czesciowych uzupehleni w oparciu o pozniejszy material wizytacyjny.

Wnioski

Przedstawione wyzej rozważania na temat mozliwosci weryfikacji i uzupehlenia wiadomosci zawartych w *Liber beneficiorum* Jana Dlugosza skupily sie na stosunkowo niewielkiej liczbie zrodel. Sa to rejestry kontrybucyjne od duchowieństwa, wizytacje (ze szczegolnym uwzględnieniem dw6ch pochodzacych z polowy i konca XVI w.) oraz swieckie rejestry poborowe. Nie oznacza to, ze nie istnieja inne zrodla pozwalajace weryfikowac dane przekazane przez Jana Dlugosza. Jest ich calkiem sporo. Przykladowo niezwykle bogatym zasobem informacji sa chociazby XV i XVI-wieczne akta sad6w kościelnych⁹³ czy akta czynnosci biskup6w krakowskich. Akta sadowe zawieraja sporo informacji na temat spor6w dziesiecinnych czy dotyczace praw patronackich do parafii. Na ich podstawie mozna odtwarzac tak stosunki patronackie i wlasnosciovowe jak i uposazeniowe. W aktach czynnosci biskup6w mozna ponadto znalezc informacje na temat tworzenia nowych parafii. W takich sytuacjach utworzenie okregu parafialnego nowo kreowanej parafii odbywalo sie poprzez wyłączenie pewnej liczby miejscowosci spod opieki duszpasterskiej pleban6w wczesniej utworzonych parafii. Jest to wiec doskonały material pozwalajacy szczegolowo poznac okregi parafialne. W przypadku parafii powstajacych w drugiej polowie XV w. pozwala to uściślic, baidz uzupehlenic dane plynace z *Liber beneficiorum*, zas w przypadku parafii tworzonych pozniej umozliwia poznanie do jakich parafii z czas6w dlugoszowych nalezaly miejscowosci podlegajace opiece duszpasterskiej pleban6w zarzadzajacych kościolami powstałymi w koncu XV i XVI w. Niestety wskazane tu zrodla maja niezwykle istotnā wadę. Pozwalaja uzupehlenic dlugoszowy obraz – nieraz bardzo szczegolowo – jedynie w przypadku tych parafii, kt6re zostaly w nich odnotowane. Poniewaz w aktach czynnosci biskup6w czy materialach sadowych parafie pojawialy sie dopiero w przypadku zaistnienia sytuacji wymagajacej interwencji lub dzialania czy to kościelnego wymiaru sprawiedliwosci, czy tez biskupa, stad informacje na ich temat maja charakter najzupehleniej przypadkowy⁹⁴. Trudno zatem w oparciu o taki material weryfikowac informacje zawarte w *Liber beneficiorum*

⁹² Do parafii takich nalezaly np. Korzenna, Zebrzydowice czy G6rka [dziś G6rka Kościelnicka] – Wizytacja 3272, k. 163-163', 439-440, 259.

⁹³ W przypadku diecezji krakowskiej akta te zachowaly sie od lat 30-tych XV w. – nie liczac szczatkowych zapis6w z lat wczesniejszych tego stulecia.

⁹⁴ Przykladowo spory o prawo patronatu toczone w sadach kościelnych ciagnęly sie nieraz przez dlugie lata, szczegolnie w przypadku szlacheckich pretensji do patronatu. W kolejnych odslonach procesu mozna niezwykle szczegolowo poznac uprawnienia patronackie i okolicznosci ich uzyskania przez poszczegolne strony sporu. W ten sposob uzyskujemy niezwykle precyzyjny obraz tego zagadnienia w odniesieniu do pojedynczej parafii, podczas gdy w przypadku kościol6w sasiednich wzmiamek takich niejednokrotnie zupehlenie brakuje.

w odniesieniu do większych jednostek kościelnych, nie mówiąc już o terenie całej diecezji. Tak więc wskazane wyżej źródła o charakterze przekrojowym stanowią podstawowe źródło weryfikacyjne w odniesieniu do księgi stworzonej przez Jana Długosza.

słowa kluczowe: Jan Długosz; parafia; beneficjum; uposażenie; dziesięcina

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej

AVCap 34 (mikr. ABMK, nr 3248), *Acta visitationis ecclesiarum archidiaconatus Zavihostensis [decanatus: Urzędoviensis, Zawichostensis, Opatoviensis] opera commissaria R. D. Jacobi Piasecki decani Kielcensis, canonici Posnaniensis in anno 1617 diebus Junii et Julii confecta.*

AVCap 33 (mikr. ABMK, nr 3247), *Acta visitationis exterioris decanatus Skavinensis, Novi Montis, Oswencimensis, Zatoriensis ad archidiaconatum Cracoviensem pertinentium per R. D. Joannem Foxium archidiaconum Cracoviensem prothonotarium apostolicum in anno Domini 1617 autoritate ordinaria factae sub felicibus auspiciis R. D. Martini Szyszkowski episcopi Cracoviensis ducis Severiensis. Visitatio ecclesiae Collegiatae Skarbimiriensis die 9 mensis Decembris anni 1617 ex speciali commissione Episcopi ordinarii facta k. 106-110. Visitatio decanatus Wielicensis anno Domini 1618 per R. D. Joannem Foxium archidiaconum Cracoviensem.*

AV Cap. 28 (mikr. ABMK, nr 3243), *Acta visitationis exterioris decanatus Witoviensis, Opatovecensis, Skavinensis, Zatoriensis, Oswencimensis, Wolbromensis, Skalensis, Pacanoviensis et Sokoliensis autoritate R. D. Petri Tylicki episcopi Cracoviensis per R. D. Rochum Zardecki praepositum et officialem Tarnoviensem et Sebastianum Nucerium s. Theologiae doctorem canonicum Scarbimiriensem anno Domini 1610 facta.*

AV Cap. 65 (mikr. ABMK, nr 3272), *Compendium actorum visitationis exterioris ecclesiarum existentium [1595-1598 oraz 1604 i 1611].*

sygn. LP 2., *Privilegiorum Bullarum Variorumque Documentorum Limitum* (tzw. *Liber Antiquus*).

nr 1, sygn. ABMK 1045, *Regestrum contributionis per unum fertonem de marca argenti ad clerum anno Domini 1513 laudate ut sequitur.*

nr 2, sygn. ABMK 1046, *Regestrum contributionis personalis vicariorum perpetuorum, mansionariorum, psalteristarum aliorumque omnium et singulorum presbiterorum tam cathedralis quam parochialium ecclesiarum Cracoviensium ac ceterorum decanatum a. 1527.*

nr 4, sygn. ABMK 1047, *Regestrum contributionis duplae iuxta taxam antiquam episcopatus et omnium beneficiorum dioecesis Cracoviensis ad annum Domini 1539 in synodo Piotrcoviensis provinciali decretum.*

nr 5, sygn. ABMK 1553, [*Regestrum contributionis*] a. 1561,

nr 64, sygn. ABMK 1554, [*Regestrum contributionis*] a. 1577.

- AVCap 36 (mikr. ABMK, nr 3249), *Visitatio ecclesiarum in decanatus Sandomiriensi, Polaniecensi et Rudnicensi ad archidiaconatum Sandomiriensem pertinentium per Albertum Gniewicz anno Domini 1614 peracta.*
- AVCap 30 (mikr. ABMK, nr 3245), *Visitatio ecclesiarum in decanatu Kielcensi, Kuno-
viensi et Andreoviensi per R. D. Andream Zagórny praepositum Kielcensem anno
Domini 1610 peracta auctoritate R. D. Petri Tylicki episcopi Cracoviensis ducis Se-
veriae.*

Depozyt Archiwum Kapitulnego w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

- nr 9, sygn. ABMK 154, *Acta visitationis ecclesiarum collegiarum, monasteriorum
et aliarum ecclesiarum parochialium s. D. 1597/1598 per ipsum. Emin. Georgium
Cardinalem Radziwiłł faceta.*
- nr 1, sygn. ABMK M-054, *Liber Visitationis Ecclesiarum in Ciuitate ac Diaecesj Craco-
vien[si] ex[iste]ntium Auctoritate Ill[ust]r[r]iss[im]i ac R[everendiss]mi Domini D[omi]n[us]
n[on] Philipp[us] Padniewskj Dei Gratia Episcopi Cracouien[si]...*

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

- AV 17 (mikr. ABMK 3290), *Acta visitationis ecclesiarum decanatus Leloviensis, officia-
latus Vislicensis, nec non decanatum Pacanoviensis, Opatovecensis, Kijensis, offi-
cialatus Radomiensis, decanatum Zwolinensis, Stężycensis, ecclesiae SS. Trinitatis
et xenodochii Kielciensis et visitatio interna et externa decanatus Bodzantinensis
anno Domini 1711 sub episcopatu R. D. Casimiri de Łubna Łubieński episcopi Cra-
coviensis et ducis Severiae peractarum, .*
- AV 23 (mikr. ABMK 3295), *Visitatio archidiaconatus Cracoviensis (Decanatus: Skalen-
sis – 1727; Vitoviensis – 1727; Prossoviensis – 1728; Novi Montis – 1728; Scavinens-
is – 1729; Zatoriensis – 1729; Lipnicensis – 1730; Dobczycensis – 1730; Xiążnensis
– 1731; Woynicensis – 1731; Andreoviensis – 1731; Żyvecensis – 1732; Oswiecimen-
sis – 1732; Wielicensis – 1741; postea sequuntur inventaria ecclesiarum decanatus
Dopczycensis, Woynicensis, Andreoviensis) – per R. D. Michaellem de Magna Kunice
Kunicki episcopum Arsiacensem, suffraganeum et archidiaconum Cracoviensem an-
nis 1727-1741 peracta.*
- AV 36 (mikr. ABMK 3308), *Visitatio ecclesiarum parochialium, praebendarum, capel-
larum, hospitalium atque confraternitatum, nec non beneficiorum in decanatu Scavi-
nensi foraneo, dioecesis, archidiaconatus et officialatus Cracoviensis consistentium
ex speciali mandato Celsissimi Principis R. D. Stanislai Kostka in Załuskie Zału-
ski episcopi Cracoviensis per me Thomam Muszyński UJ et Phil. D. sanctae Annae
Cracoviae canonicum, parochialis s. Nicolai ad Cracoviam praepositum delegatum
extraordinarium visitatorem anno Domini 1748.*
- AV 8 (mikr. ABMK, nr 3281), *Visitatio quindecim decanatum, nempe: Skavinensis,
Zathoriensis, Novi Montis, Skalensis, Wrocimoviensis, Andreoviensis, Kijensis, Pa-
czanoviensis, Oswiecimensis, Żyvecensis, Witoviensis, Sokoliensis, Opatovecensis,
Wielicensis et Plesnensis a Perill. et R. D. Nicolao Oborski episcopo Laodicensi, suf-
fraganeo, archidiacono, vicario in spiritualibus generali Cracoviensi in annis 1663-
1665 expedita.*
- AV 7 (mikr. ABMK 3280), *Visitatio Sandomiriensis Archidiaconatus anno Domini 1646
ex commissione R. D. Petri Gembicki episcopi Cracoviensis ducis Severiae per
R. D. Gregorium Kownacki IUD custodem Tarnoviensem, Venceslaum Kostecki pra-*

epositum Opocnensem, plebanum Malicensem expedita [Decanatus Koprzywnicensis, Rudnicensis, Miechocinensis et Polanecensis].

Archiwum Diecezjalne w Tarnowie (ADT)

Akta Kapituły Kolegiackiej w Tarnowie, sygn. KKol I.3., sygn. ABMK 3994, *Compendium privilegiorum, fundationum, erectionum, inscriptionum ac aliorum documentorum inventariorum et obligationum Venerabilis Ecclesiae Collegiatae Tarnoviensis concernentis, per Rev. olim Andream Kijowski vicarium supradictae Ecclesiae de veris originalibus authenticis documentis collectum... 1763, 3° mensis Maji.*

Źródła drukowane

Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599 roku przeprowadzonej z polecenia kardynała Jerzego Radziwiłła, wyd. C. Skowron, cz. 1, Lublin 1965.

Długosz J., *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. 1-3, Kraków 1863-1864.

Katalogi biskupów krakowskich, wyd. J. Szymański, *Monumenta Poloniae Historica s.n.*, t. 10, cz. 2, Warszawa 1974.

Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława, t. 1-2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874-1883.

Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego, cz. 1-2, wyd. W. Kętrzyński i S. Smolka, Lwów 1875.

Kodeks dyplomatyczny Małopolski, t. 1-4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876-1905.

Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber retaxationum), wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968.

Pawiński A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 3, Źródła Dziejowe, t. 14, Warszawa 1886.

Sumariusz dokumentów w archiwum klasztoru sieciechowskiego XX. Benedyktynów znajdujących się, wyd. ks. J. Wiśniewski, w: *Monumenta dioecesis Sandomiriensis, Series III: Dekanat kozienicki*, Radom 1913, s. 81-170.

Vita Ioannis Dlugosch Senioris canonici Cracoviensis, wyd. M. Brożek, Warszawa 1961. *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. 1-2, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965-1973.

Zbiór dokumentów małopolskich, t. 1-8, wyd. J. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Kraków-Wrocław 1962-1975.

Opracowania

Boroda K., *O przydatności rejestrów poborowych z XVI wieku w badaniach demograficznych*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 33 (2014) s. 21-38.

Chłapowski K., Źródła pisane, w: *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. W. Pałuckiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1993, s. 13-17.

Chłapowski K., Źródła pisane, w: *Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 2008, s. 12-15.

Chłapowski K., *Kościół murowany i drewniany w województwie kaliskim w drugiej połowie XVI wieku* – Referat z konferencji naukowej *Województwo kaliskie w XVI wieku*, Kalisz 29-30 IX 2011 r., <http://www.wbc.poznan.pl/Content/203953/index.pdf> (dostęp: 9.03.2017)

Gieysztorowa I., *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976.

- Gieysztorowa I., Źródła pisane, w: *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1973, s. 17-22.
- Glemma T., *Wizytacje diecezji krakowskiej z lat 1510-1570*, „*Nasza Przeszość*”, 1 (1946) s. 43-96.
- Górska K., *Przyczynek do krytyki rejestrów poborowych z XVI wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 1 (1957) s. 185-190.
- Guldon Z., *Uwagi w sprawie przydatności badawczej rejestrów poborowych z XVI w.*, „*Zapiski Historyczne*”, 31 (1966) z. 1, s. 73-79.
- Karbownik H., *Libri retaxationum a libri beneficiorum w systemie skarbowości kościelnej w Polsce w XV i XVI wieku*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, 22 (1970) z. 1, s. 215-225.
- Koczerska M., *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423-1455)*, Warszawa 2004.
- Kowalski M.D., *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Kraków 2000.
- Kowalski M.D., *Dzieje autografu katedralno-kolegiackiej części „Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis” Jana Długosza*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 46 (2009) s. 83-94.
- Kuraś S., *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis. Studium nad powstaniem tzw. Liber beneficiorum Jana Długosza*, Warszawa 1966.
- Pałucki W., *Przynależność własnościowa osad*, w: *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1973, s. 88-102.
- Rutkowski H., *Lokalizacja miejscowości*, w: *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1973, s. 64-76.
- Rutkowski H., *Granice państwowych jednostek terytorialnych*, w: *Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. H. Rutkowskiego, cz. 2 *Komentarz, indeksy*, Warszawa 2008, s. 27-35.
- Skupiński K., *Struktury systemowe polskich miar zbożowych w XVI wieku*, „*Przegląd Historyczny*”, 69 (1978) z. 4, s. 623-646.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, Wrocław 1980.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, w: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, Warszawa 1983.
- Szymański D., *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI wieku*, „*Roczniki Humanistyczne*”, 41 (1993) z. 2, s. 83-159.
- Wiśniewski E., *Liczebność duchowieństwa diecezjalnego na ziemiach polskich w pierwszej połowie XVI w.*, „*Roczniki Humanistyczne*”, 16 (1968) z. 2, s. 43-77.
- Wiśniewski E., *Materiały do stanu liczebnego duchowieństwa i służby kościelnej w diecezji krakowskiej w pierwszej połowie XVI w.*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 18 (1969) s. 189-288.
- Wiśniewski E., *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
- Wojciechowski S., Źródła pisane, w: *Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. W. Pałuckiego, Warszawa 1966, s. 14-15.

**PARISHES IN MAŁOPOLSKA, ACCORDING TO LIBER BENEFICIORUM
BY JAN DŁUGOSZ. OMISSIONS AND SUPPLEMENT OPPORTUNITIES****Summary**

Liber beneficiorum by Jan Długosz is one of the basic sources enabling researchers to learn about the Catholic Church in the diocese of Cracow in the second half of the 15th century. The author's intention was to create a work which could help to defend the rights of various ecclesiastical institutions to retain different elements of endowments. The source, therefore, contains descriptions of various types of income and their origins. Among the important groups of benefices described by Długosz were parish churches. One of the three essential parts of the work was devoted to them. The previously written description allowed the author to gather comparable information on the diocese of Cracow, concerning, among others, the dedication of churches, the material of which they were built and the properties of the place in which the churches were located. Above all, however, Liber beneficiorum enables researchers to familiarize themselves with the sources of income, such as tithes, rents or others.

The undoubted advantage of Jan Długosz's work is the precise distinction between the payers of particular services. Jan Długosz in many cases not only presented priests' sources of income but also included its estimated value. Another important thing is a presentation of rural population's payments made in kind and income from priests' own farmstead. In addition, Liber beneficiorum allows researchers to learn about the parish districts of the described churches, although it was not the main reason for the creation of this work. Such a wide variety of information included in Jan Długosz's work provides tremendous research opportunities. Unfortunately, this is not the ideal source. The main disadvantages of Liber beneficiorum are numerous omissions. The work in many cases does not give any information about a number of parish churches. In other cases, where the description is included, it contains a lot of gaps. In this situation, it is necessary to supplement the information provided by Jan Długosz.

The aforementioned wealth of information in Liber beneficiorum requires that supplements should be sought in a very diverse source material. Moreover, these are not the sources contemporary with Jan Długosz's work. In most cases, they come from later periods, mainly from the 16th century. These are primarily church visitations and sources of fiscal character – both church and secular. They sometimes fill in the gaps in the number of parishes, their income, the size of parish districts etc. Unfortunately, using sources quite distant chronologically does not allow researchers to refer the obtained information directly to the times of Jan Długosz. This, in turn, requires tedious verification of the obtained data.

Keywords: Jan Długosz; a parish; a benefice; endowment; a tithe

Translated by Aneta Kiper